

Лекція 1. Національно-мовна особистість як об'єкт наукового дослідження.

План.

1. Актуальність проблеми формування національно-мовної особистості сучасного школяра.
2. Наукові підходи до вивчення проблеми формування національно-мовної особистості.
3. Суть понять «мовна особистість», «національно-мовна особистість».

Література.

1. Платонов К.К. Структура и развитие личности. М, 1986.
2. Виноградов В.В. О художественной прозе.-М.-Л.-1930.
3. Потебня О.О. Эстетика и поэтика.-М.:Искусство.-1976.
4. Франко И.Я. Двухязычие и двуликость/Науч. весн.-Львов.-1905.-Кн.4.
5. Ушинський. Рідне слово// Твори: В 6 т.-К.: Рад школа.-1954.-Т.1.
6. Грінченко Б. Якої нам треба школи/Відділ рукописів МНБ України.-В. 1 .-К.-1912.
7. Сухомлинський В.О. Рідне слово//Вибр. твори: В 5 т.-К.: Рад школа.-1976.-Т.3.
8. Богин Г.И. Модель языковой личности в ее отношении к разновидностям текстов.-Л.-1984.
9. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность.-М.-наука.-1987.
10. Державний стандарт заганоосвітньої школи.Українська мова / / Дивослово.-1997.-№7.
11. Мацько Л.І. Українська мова і формування національної свідомості// Педагогіка та психологія. - 1996 .- № 1 .- С. 67-70.
12. Пентилюк М.І. Основні аспекти навчання рідної мови//Початкова школа.-1997.-№4.-С.10-12 .

1. Актуальність проблеми формування національно-мовної особистості сучасного школяра.

Кінець ХХ століття характеризується зародженням формування нових наукових галузей у лінгвістиці, психології, педагогіці, пов'язаних з вивченням особистості, зокрема, мовної особистості - основного творця і носія національної мови, культури, духовності.

Майбутнє України, її соціально-культурний і духовний розвиток багато в чому залежить від рівня розвитку мовної особистості. На межі ХХ століття іде переорієнтація з ідеологічно догматичного типу освіти на культурно-історичний, що вимагає перебудови на всіх рівнях педагогічної діяльності, зокрема в початковій школі.

Знання рідної мови є тим фундаментом, на якому ґрунтується весь навчальний процес з будь-якого предмета, бо міцні знання з української мови сприяють ефективнішому засвоєнню усіх дисциплін. Вивчення української мови було і залишається одним із головних засобів гуманізації людини, оскільки мова є матеріалом думання і становлення її світогляду.

Проблема мовної особистості є комплексною, її вивчають соціологи й філософи, психологи, лінгвісти та педагоги. Вона передбачає розгляд таких питань: а) взаємодія особи з іншими людьми в суспільстві; б) основні фактори, що впливають на формування особистості; в) роль мови у процесі навчання для тих, кому вона є рідною, спорідненою чи іноземною.

Українська мова відіграє важливу роль у житті людини, бо завдяки їй людина не тільки спілкується, а й орієнтується у величезному світі інформації. Мова є важливим фактором соціально-економічного, науково-технічного та загальнокультурного процесу і впливає на становлення й розвиток нації, держави, культури, духовності.

В умовах суверенітету й незалежності українська мова є гарантом державності, духовного багатства й усвідомлюється як найважливіший фактор національної гідності.

Відчуження від рідної мови, бездуховність і денаціоналізація не можуть сприяти розвитку нації, а виродження її означає виродження народу, його загибель.

К.Ушинський зауважував, що рідна мова є найкращим і найавторитетнішим педагогом у дитинстві, коли вперше сприймаються поняття, що асоціюються з навколишнім середовищем; коли ж дитина починає розмовляти чужою мовою, то вона "... ніколи не зрозуміє народу і народ її ніколи не збагне, залишиться некорисною для суспільства і народу, а іноді просто жалюгідною людиною без Вітчизни, хоча б яку маску патріотизму не зодягала вона потім".

Українська мова є одним з вирішальних чинників національної самобутності українського народу, який становить біля 3/4 від усього населення нашої держави. Уряд України забезпечує українській мові статус державної з метою сприяння всебічному розвитку духовних творчих сил українського народу, його суверенітету. Разом з тим, населення інших національностей має право на розвиток своєї національної мови, її функціонування у межах території, де проживають ті чи інші нацменшини.

Беручи до уваги, що українська мова є державною для всіх, хто проживає на території України, ми ставимо за мету: виховати у всіх громадян, незалежно від національної приналежності, розуміння соціального призначення української мови як державної в Україні.

Проблема мовної особистості в наш час - час становлення нової незалежної держави - стає політичною проблемою, бо саме новій особистості творити наше майбутнє, нашу державу. Творити національну культуру, національну політику не можна без знання державної національної мови.

Не випадково вчені-лінгвісти із світовим іменем академіки Ф.О.Фортунатов, О.О.Шахматов та інші вважали обов'язковим вивчення рідної мови, бо: а)

мова є одним з наукових предметів; б) вона має загальноосвітнє і виховне значення; в) є складовою частиною всього духовного багатства народу і сприяє культурному зростанню кожної особи.

Особистість - категорія суспільно-історична і вивчається багатьма суспільними науками. Особистість творить себе на всіх етапах розвитку. Вона формується і розвивається, вирішує важливі життєві завдання, соціальнодетерміновані, які поступово ускладнюються. Це пізнавальні, морально-етичні, ціннісно-сміслові, комунікативні, світоглядні. Кожна стадія розвитку ставить перед індивідом новий тип завдань. Ефективні способи їх вирішення закріплюються у формі специфічних психологічних механізмів, психологічних стратегій і тактик у вигляді узагальнених рис особистості.

Кожна особистість на своєму шляху розвитку все активніше включається у соціальні структури суспільства, і тому ускладнюються зв'язки із навколишнім світом.

Мовна особистість не є частково-аспектним корелятом особистості взагалі, якими є правова, економічна чи етична особистість. Мовна особистість - це значно повніше поняття, ніж особистість. Це комплекс протиріч між стабільністю й змінністю, стійкістю мотиваційних передумов і здатністю піддаватися зовнішнім впливам і взаємовпливам.

Цим і зумовлені:

- а) необхідність вивчення формування мовної особистості у проекції вивчення української мови на всіх рівнях;
- б) вивчення психологічних, соціологічних та культурологічних факторів, що сприяють формуванню мовної особистості;
- в) виявлення лінгвістичної основи мовленнєвої діяльності студента;
- г) визнання комунікативної природи мовних одиниць і категорій, що стають основними одиницями навчання.

Таким чином, актуальність даного дослідження полягає ще й у приналежності кола питань до гуманізації навчального процесу, що, безперечно, впливає на природу мовної особистості.

В сучасних наукових дослідженнях до цього часу відсутнє системне дослідження даної проблеми. Тому необхідно проаналізувати надбання вчених з питань формування мовної особистості. Тут до уваги беруться комунікативні вимоги до мовців, мотивація і розвиток їх потреб, що пов'язані з суспільною необхідністю та індивідуальною зацікавленістю у вивченні мови. Наше завдання - дослідити мовну особистість з точки зору мови, її стабільності, її стандартності частину, вербально-семантичні асоціації для тих, хто починає вивчати українську мову. На продовженому етапі навчання - лінгво-когнітивному - це буде базова, інваріантна частина картини світу, на вищому, мотиваційному, рівні мають особливе значення комунікативні засоби, які можуть задовольнити ці потреби, характерні для специфіки мовної поведінки українця. Ці дані дають інформацію про мету і мотивацію навчання особистості.

Усе, що пов'язує з національним характером і національною специфікою, має один часовий вимір - історичний, що за характером може спиратися лише на історію. Історичне співпадає з інваріантною його частиною і національною.

Мовна особистість не тотожна національному характерові, але ми повинні враховувати спільні риси, цим самим намагаючись науково обґрунтувати дану проблему.

Мовна особистість - феномен національного, і його слід розглядати не лише в системі мови, а й історії, культури і всього життя.

Завдяки мові людина не лише спілкується, а й пізнає світ, обмінюється інформацією. Цей особливий дар природи і дав можливість людині стати особистістю, піднятися над іншими живими істотами.

Кожна особистість має комплекс різносторонніх та різнопланових можливостей, які при оптимальних умовах, значною мірою, можуть одержувати

універсальний розвиток. Саме з цією метою визначаються здібності учнів, рівень їхніх потреб та світоглядної орієнтації, яка у значній мірі залежить від життєвого досвіду, рівня культури, освіти та здібностей, індивідуальних особливостей.

Лише з урахуванням даних об'єктивних факторів можна планомірно формувати мовну особистість.

Комплексний підхід до виховання мовної особистості передбачає і вплив на школяра не тільки під час уроків, а й у позакласній роботі. Не викликає сумніву, що на вирішення цієї важливої проблеми на даному етапі розвитку суспільства негативно впливають відсутність мовного середовища, певних сприятливих умов у кожному регіоні України, місті чи селі, конкретному навчальному закладі.

Наше завдання - перебороти ці негативні моменти, зокрема:

- а) зруйнувати стереотипні погляди на українську мову;
- б) сформуванню нове ставлення до неї;
- в) подолати психологію національної обмеженості;
- г) врахувати регіональні, соціально-психологічні та етичні особливості учнів.

Комплексне вирішення даної проблеми спонукає до глибокого вивчення мовної особистості у лінгводидактичному, лінгво-методичному, психолінгвістичному та інших аспектах.

2. Наукові підходи до вивчення проблеми формування національно-мовної особистості.

Особистість - категорія суспільно-історична й належить до найбільш актуальних для дослідників протягом всієї історії як сучасного мовознавства, так і психології, психолінгвістики, лінгводидактики. Особистість визначають як "конкретну цілісну людську індивідуальність з погляду її культури, особливостей характеру, поведінки" .

Проблема "людина й мова" активно почала розроблятися в XIX столітті в працях мовознавців, які розглядали мову, насамперед, як засіб комунікації людей у мовному колективі (О.О.Потебня, В.В.Гумбольдт, Ф'.де Соссюр .

Вперше словосполучення "мовна особистість" з'явилося у працях лінгвістів кінця XX-го століття Клода Ажежа, С.Петкова, які, хоч і закликали до вивчення мовної особистості, все ж не змогли дати наукового обґрунтування цьому терміну й обмежилися найзагальнішими характеристиками людини як істоти, що здатна мислити й висловлювати думку за допомогою мови.

Інші вчені, зокрема Р.А.Будагов , розкривають зміст поняття "мовна особистість" через мову, стверджуючи думку, що не можна пізнати людину, не пізнавши її мову.

Отже, правомірно вважати, що питання становлення та розвитку мовної особистості, а також термін "мовна особистість", нові для таких наук як лінгвістика та лінгводидактика. Поряд з цим терміном поширені й інші: мовна (мовленнева) здатність (В.Гумбольдт, володіння мовою Л.П.Крисін, мовна компетенція Н.Г.Шумарова .

Увага до проблеми мовної особистості в Україні посилилася внаслідок політичної переорієнтації суспільства, що супроводжувалася зростанням національної самосвідомості, виробленням нового погляду на надбання українського народу, й зокрема, рідну мову.

Постала нагальна потреба з'ясувати у чому ж полягає суть поняття "мовна особистість" та синонімічного до нього "національно-мовна особистість", виникнення якого зумовлене національним відродженням суспільства ?

Для цього необхідно окреслити основні підходи вчених до визначення поняття " мовна особистість".

Взагалі до розуміння поняття "мовна особистість" можна прийти трьома вихідними шляхами:

- 1 .Від психології мови й мовлення (психолінгвістичний).
- 2.Від вивчення мови художньої літератури (лінгвостилістичний).
- 3.Від закономірностей навчання мови (лінгводидактичний).

Першим шляхом пішли І.Бодуен де Куртене, а згодом В.В.Виноградов, І.К. Білодід.

Аналізуючи накреслений І.Бодуеном де Куртене аспект, В.В.Виноградов писав: "Бодуена де Куртене цікавила мовна особистість як площина соціально-мовних форм і норм колективу, як фокус схрещення та зміщення різних соціально-мовних категорій, як відображення "норм мовної свідомості". І.К.Білодід розглядає мовну особистість у сфері мовної діяльності й вказує на те, що кожна особистість більшою чи меншою мірою володіє мовою, звідси й розмежування за трьома типами мовлення:

а) активний (безперешкодна динаміка процесу постання мовлення в психіці, коли пам'ять у належному темпі подає слово, речення у відповідь на зовнішнє чи внутрішнє подразнення, збудження, сприйняття);

б) неурівноважений різновид активного мовлення (мовлення відбувається без напруження, без гальмування, але зміст повідомлення, думки набагато бідніший, ніж зовнішнє мовне оформлення, або зовсім примітивний);

в) інертний, гальмівний (гальмівне мовлення полягає в нерозумінні вживаних слів, перекрученні їх форм, конструкцій речень, в боязні висловлюватися).

Тому сучасна психолінгвістика, йдучи цим шляхом, зосередилася на вивченні мовної діяльності у вузькому аспекті, тобто механізмах породження та сприйняття мовлення, й тому торкається проблем цілісної мовної особистості тільки тоді, коли виходить у суміжні галузі, наприклад, розглядає закономірності взаємозв'язку мови та мислення або ж вирішує питання мовного онтогенезу.

Інший шлях, який дозволяє більш повно заглибитися у проблему розвитку мовної особистості - йде від вивчення мови художньої літератури. Це питання досліджував В.В.Виноградов. Учений вважав, що художня література є дуже важливим фактором, який суттєво впливає на розвиток мовної особистості. В.В.Виноградов ставив своїм завданням дослідити мову

художньої літератури у всій її складності й багатоманітності, а початковий момент у вивченні цього безмежного цілого бачив в індивідуальній мовленнєвій структурі. В своїй програмній праці "О художественной прозе" вчений писав "... якщо підніматися від зовнішніх граматичних форм мови до більш складних конструктивних форм слів та їх сполучень, якщо визнати, що не тільки прийоми їх поєднань, які пов'язані з особливостями мовного мислення, є суттєвими показниками мовних об'єднань, то структура літературної мови постає у більш складному вигляді... А особистість, яка включена у різні з цих "суб'єктних" сфер сама включає їх у себе, поєднуючи їх в особливу структуру. В об'єктному плані все сказане можна перенести і на рагоіе, як сферу творчого розкриття мовної особистості".

Отже, В.В.Виноградов у дослідженні мовної особистості більше зупинявся на мовленні, вважав, що у процесі формування особистості важливу роль відіграють слухання, читання, говоріння та письмо.

Лінгводидактичний аспект розробки поняття мовної особистості найдавніший і корінням своїм сягає ХІХ-го століття. Посилаючись, насамперед, на Ф.І.Буслаєва, зазначимо, що методологічні принципи своєї праці "О преподавании отечественного языка" він будував на уявленнях про нерозривну єдність рідної мови з особистістю учня: "Рідна мова так зрослася з особистістю кожного, що вчити цій мові означає разом з тим і розвивати (особистість) духовні здібності учнів".

Ще в ХІХ-му столітті проблема становлення мовної особистості стала об'єктом дослідження О.О.Потебні . По-перше, О.О.Потебня вважав одним із основних завдань педагогів формувати уявлення учнів про мову як про невід'ємну частину особистості, як про рису характеру, зміна якої може привести до зміни індивідуальності. По-друге, вчений висунув положення про єдність свідомості й мови, яке має важливе значення для розуміння ролі останньої в національному самоусвідомленні людини як часточки певної спільноти: " Мова і дух як послідовні прояви духовного життя, ми можемо разом виводити із глибини індивідуальності, яка створює ці явища і

зумовлює їх таємною сутністю". Традиції й дух народу, згідно з лінгводидактичними поглядами О.О.Потебні, - у мові. Тому, як тільки дитина оволодіває мовою, вона прилучається до цих традицій. Засвоюючи рідну мову, дитина з віком ніби набуває рис навколишнього середовища, включається в його систему, а в її мисленні починають виявлятися риси національно-психічного устрою. Відбувається процес формування мовної особистості на національному ґрунті. Думки О.О.Потебні щодо мовного розвитку учнів орієнтують на використання терміна "національно-мовна особистість".

Про те, що рідне слово виховує в особистості національну психологію, національний характер, національну свідомість, свідчать і думки видатного українського письменника і культурного діяча І.Я.Франка. Тільки для цього, як вказував І.Я. Франко, педагог, що навчає мови, повинен знайти тайники зв'язку людської психіки з тими наче б то конвенційними, а втім дивними органічними системами звуків, що називаємо рідною мовою". Велике значення формуванню мовної особистості на ґрунті рідного слова "надавав основоположник вітчизняної лінгводидактики К.Д.Ушинський. Вчений був переконаний, що рідна мова повинна стати єством для особистості, оскільки в ній одухотворяється весь народ і вся його батьківщина, а також " у рідному слові втілюється творчою силою народного духу в думку, в картину і звук небо вітчизни, її повітря, її фізичні явища, її клімат, її поля, гори й долини, її ліси й ріки - весь той глибокий, сповнений думки й почуття, голос рідної природи, який гучно лунає в любові людини до її інколи сурової батьківщини, який виразно відбивається в рідній пісні, в рідних мелодіях, в устах народних поетів". Все це впливає на формування національно-мовної особистості на рівні етнопсихіки, внутрішнього, природного потенціалу людини.

На основі рідної мови в школярів найефективніше формується національна психологія, характер, світогляд, свідомість, самосвідомість та інші компоненти духовності народу. Українська система виховання реалізує

здавна прийняту цивілізованими націями аксіому: нормальне навчання, виховання і розвиток особистості забезпечується лише рідною мовою. " І справді,- пише Б.Грінченко,- ми бачимо таку річ, завжди діти, що вчать своєю рідною мовою, розумніші, більше в них хисту й думкою вони моторніші, ніж ті, кому затуркують голову мовою чужою..."² Засвоюючи рідну мову з раннього віку, діти поступово стають мовними особистостями - носіями національного змісту, духу.

Прилучати особистість до тонкощів рідного слова прагнув і В.О.Сухомлинський, який писав: "Чим глибше людина пізнає тонкощі рідної мови, тим тоншою є її сприйнятливість до гри відтінків рідного слова, тим більше підготовлений її розум до оволодіння мовами інших народів, тим активніше сприймає серце красу слова".

3. Суть понять «мовна особистість», «національно-мовна особистість».

Сучасна наука, незважаючи на новизну як самого поняття , так і проблеми формування мовної особистості зробила певні кроки в розумінні його змісту та розробці структури. Так, Г.І.Богін розглядає мовну особистість як " багатокомпонентний набір мовних здібностей, вмінь, готовностей до здійснення мовних вчинків, які класифікуються, з одного боку, за видами мовної діяльності (маються на увазі , говоріння, слухання , письмо та читання), а з іншого боку - за рівнями мови, тобто фонетикою, граматикою та лексикою".

Ю.М.Караулов під поняттям "мовна особистість" розуміє " сукупність здібностей і характеристик людини, які зумовлюють створення і сприйняття нею мовних творів, (текстів), що розрізняються:

- ступенем структурно- мовної складності;
- глибиною і точністю відображення дійсності;
- певною цільовою спрямованістю "

Таким чином, російські вчені-лінгводидакти послуговуються терміном "мовна особистість"

Перейняла цю традицію й вітчизняна лінгводидактика. Проблема формування української мовної особистості в розрізі процесу національного відродження України засобами надбань народу, і в першу чергу української мови, привертає увагу ряду сучасних українських вчених -лінгводидактів.

Так, на думку укладачів Державного стандарту загальноосвітньої середньої школи (Л.В.Скуратівського, О.М.Біляєва, Г.Т.Шелехової, Л.П. Симоненкової та ін.), мовна особистість - це "людина, яка володіє вміннями й навичками вільно, комунікативно виправдано користуватися мовними засобами в різних формах, сферах і жанрах мовлення".

Л.І. Мацько вважає, що "мовна особистість - це людина, яка не тільки знає українську мову, а й здатна творчо самовиражатися рідною мовою, пропагувати її, захищати й розвивати, тобто ставитися до неї свідомо, з почуттям відповідальності за її долю".

М.І.Пентилюк вказує, що мовна особистість - це людина, "що вільно й легко висловлюється рідною мовою за будь-яких життєвих обставин, виявляючи високий рівень мовної культури, дбаючи про якості свого мовлення".

Аналіз наукових праць вітчизняних методистів з проблеми розвитку мовної особистості в Україні дає підставу стверджувати, що в дослідженнях вітчизняної лінгводидактики правомірно використовувати терміни "мовна особистість" та "національно-мовна особистість" як синонімічні, оскільки в працях українських вчених- лінгводидактів наскрізною лінією проходять дві основні ідеї, які забезпечують функціонування семантичного об'єднання "національно-мовна особистість" поряд з "мовна особистість". Без звернення до цих ідей при сучасному баченні проблеми суть поняття "національно-мовна особистість" не може бути розкрита.

Йдеться про такі основні позиції:

1. Урахування в мовленні особистості національних особливостей мови, вміння оперувати лексичними і граматичними національно-маркованими одиницями (на фонетичному рівні - це обов'язкове розмежування у відповідних словах специфічних для української мови звуків [г] і [ґ]; чітка вимова [дз] та [дж]; дзвінка вимова дзвінких приголосних в кінці першого складу слова: *казка, оббити, книжка*; правильне наголошення слів і т. ін; на лексичному рівні - це, наприклад, вміння використовувати в мовленні й відповідно до ситуації спілкування власне українську лексику, суто українську фразеологію; на граматичному рівні - правильно вживати відмінювані форми іменників, прикметників, числівників, будувати дієслівні словосполучення тощо).

Національно-марковане слово як вербальний знак має велике значення у формуванні національно-мовної особистості, оскільки слово, як окремий знак мовної системи, та вся знакова система - мова, виступають могутнім чинником відображення дійсності в її національному виявленні. На ґрунті національної мови створюється система знаків як понять, що визначає її лінгвістичну картину світу. Через сприйняття, запам'ятання та реалізацію в мовленні особистостей мовних знаків з національною семантикою відбувається й важливий процес її самоідентифікації, як приналежної до української нації.

2. Невід'ємна властивість мовної особистості, одна з обов'язкових її характеристик - любов кожного мовця до своєї мови.

Тому зміст поняття "національно-мовна особистість" виводимо з поєднання трьох аспектів - лінгвістичного, комунікативного, культурологічного. Тільки так, вважаємо, можна комплексно, повною мірою представити національно-мовну особистість, оскільки лінгвістичний аспект дозволяє дослідити та вивчити створювані мовцями (а в нашому дослідженні учнями середньої ланки освіти) тексти різного ступеня складності, а також багатство їх мовних ресурсів. Це є, по суті, аспект знання мови та його демонстрація через мовні навички та вміння.

Врахування

національно-культурологічної семантики мовних одиниць у процесі комунікативних дій учнів та розвиток у школярів почуття любові та пошани до своєї рідної української мови допоможе сформувати національно-мовну особистість, яка вбере в себе всі найкращі здобутки нації (знання про рідну природу, фольклор, мистецтво, науку, географію країни, суспільний устрій, про особливості побуту й звичаїв народу, його традиційного й сучасного способу життя), здатна буде передати їх наступним поколінням через слово рідної мови.

З огляду на вищезазначене, **національно-мовна особистість** - це людина, що:

- а) має досконалі лінгвістичні знання з мови в поєднанні з національними особливостями;
- б) володіє високим рівнем комунікативних умінь;
- в) любить і поважає рідну мову, яка є для неї еством, частиною світогляду та світосприйняття.

Лекція 2. Становлення національно-мовної особистості в процесі соціалізації

План.

1. Мова як фактор соціалізації особистості.
2. Вплив соціальних умов на формування національно-мовної особистості.

Література.

1. Іванишин В., Радевич-Винницький Я.-Мова і нація.-Дрогобич: Відродження. - 1994.
2. Пешковський А.М. Избранные труды. - М. - Учпедгиз. - 1956.
3. Потебня А.А. Слово и миф. - М. - 1989-1990 гг.
4. Опенко І. Українська культура: Коротка історія культурного життя українського народу. - К., 1918.
5. Білодід І.К. Вибрані твори у 3-х . -Т. I. - К.: Наукова думка, 1986.

1. Мова як фактор соціалізації особистості.

Формування й розвиток мовної особистості значною мірою залежать від соціальних умов.

Соціальні умови: політичний стан суспільства, рівень його економіки та культури, не є сталими - вони постійно знаходяться в діалектичному русі. Кожна особистість під впливом соціальних змін пристосовується до навколишнього світу.

Будь-які зміни в суспільстві не можуть відбуватися без мови, яка є головним знаряддям соціалізації - перетворення істоти в члена суспільства.

Взагалі неможливо уявити існування людини, народу, нації без мови, оскільки "кожна людина, й ціла нація не може ні формуватися, ні існувати без мови, " тому що мова забезпечує єдність, функціонування й розвиток народу в просторовому, часовому й інших вимірах".

Мова стимулює індивідуальну й громадську свідомість людини, спонукає її до певних дій. За допомогою мови в пам'яті людини закріплюються набуті знання про навколишній світ.

Мова стала для людини не тільки засобом спілкування, збереження й передачі інформації, історичного досвіду, а й засобом керування поведінкою особистості.

Народження висловлювань є процесом матеріалізації думки. Лексика є певною моделлю світу, вона є тим компонентом, який констатує граматику, історичну й соціальну форму існуючої мови.

Мовна здатність людини пов'язує її з оточуючим світом, формує динаміку її практичної діяльності у пізнанні предметів, явищ тощо.

Знання людини - це перевірений практикою результат процесу пізнання дій, яке є адекватним відображенням у свідомості людини, об'єктивної реальності у вигляді понять, явищ, ситуацій, теорій, знань.

2. Вплив соціальних умов на формування національно-мовної особистості.

Враховуючи соціальні основи формування мовної особистості, прагнемо розглянути важливі фактори цього складного явища.

Всебічний розвиток особистості є проявом суспільної необхідності розвитку соціальної системи і є внутрішнім джерелом розвитку у соціально-продуктивній діяльності.

Духовний світ особистості, що формується під впливом об'єктивних процесів життєдіяльності, виступає активною силою у її перетворюючій

діяльності, в ході якої змінюється не тільки довкілля, а й сама особистість. І тут невід'ємним компонентом є мова, яку людина взяла від батьків, членів сім'ї, від родини.

Розвиток людини не може відбуватися поза суспільством, всі зміни в ньому позначаються на духовному розвитку кожного індивіда. У своєму розвитку людство пройшло кілька етапів об'єднання у спільноти: рід, сім'я, народність, нація. На кожному з цих етапів мова забезпечувала цілісність спільноти, була засобом передавання набутого досвіду в пізнанні світу, ставала одним із основних об'єднуючих факторів при утворенні суспільства вищого рівня. Для єдності народу значення мови близьке до того значення, яке має кров для живого організму. Адже для життя людського суспільства після генетичного коду (генна пам'ять) найбільше значення має мовний код (соціальна пам'ять) - збереження інформації. "Існує більш живе свідчення про народи, ніж кості, зброя, могили: це - мова", - писав Я.Грім.

Мова є надбанням суспільства і вона можлива лише в суспільстві. Мовна здатність людини пов'язує її з навколишнім світом. Саме завдяки мові упорядковується ставлення людини до предметів та явищ, до себе та оточуючих людей. Про особливу роль мови як соціального явища писали різні вчені.

Так, О.М.Пешковський відмічав, що мова завжди виступає як система, яка склалася за допомогою всіх попередніх подій, отже, саме завдяки їй зберігається зв'язок між поколіннями.

О.О.Потебня також вказував на соціальну (суспільну) природу мови, оскільки думка й мова завжди поруч як засоби вираження особистості. «Мова є засіб не виражати готову думку, а створювати її... Вона не тільки відображення світобачення, яке вже склалося, а діяльність, яка його представляє».

Впевнено можна сказати, що всі економічні, політичні зміни, які відбуваються в суспільстві (в Україні) впливають на зміни, розвиток у мовній

сфері, а, отже, мають вплив на становлення та існування національно-мовної особистості.

Українська мова, що є невіддільною ознакою самої нації, одним з найістотніших чинників її самовиявлення й світосприйняття, важливим показником її життєздатності, належить до тих національних мов, які в минулому зазнавали жорстокого гноблення, починаючи від Петра I й закінчуючи радянським часом. Упродовж століть наша рідна мова жила в імперському світі заборон і принижень. Її офіційно не визнавали, оголошували придуманою австрійцями, вважали діалектом російської чи польської, дивились, як на "хлопську", призначену тільки для "домашнього вжитку". Таке ставлення до мови негативно вплинуло як на її розвиток та існування, так і на існування української мовної особистості.

Політика уряду колишнього Радянського Союзу, що декларувала рівні права усім мовам, насправді проводила заплановану русифікацію. З 30-их років до 1991 року велася боротьба з "українським націоналізмом". У 80-их роках виходили постанови ЦК КПРС про заходи щодо поліпшення вивчення російської мови в школах та інших навчальних закладах України. Переважна більшість художньої й наукової літератури друкувалася та виходила в світ російською мовою.

До зниження престижу рідної мови серед корінного населення призвела й денаціоналізація українських міст. Відомий український соціолінгвіст А.М.Баскаков писав, що велика концентрація в містах України росіян і російського населення " гальмували розвиток суспільних функцій національних літературних мов, національно-російської та російсько-національної двомовності». Подібні заходи призвели до звуження функціонування української мови в суспільстві, до того, що самі українці почали цуратися української мови, виробився певний україномовний нігілізм, а байдужість до мови стала причиною незнання її не тільки батьками, але й дітьми.

Розвиток мовної особистості залежить і від рівня й розвитку освіти, саме

вона повинна вплинути на загальний, суспільно-політичний, економічний та соціально-культурний розвиток суспільства.

Мовна освіта в Україні має складну й давню історію. Ще починаючи із часів існування Київської Русі, такі відомі просвітителі, як Ярослав Мудрий, Іларіон Великий, Володимир Мономах започаткували просвітительство рідною мовою. Продовжили їх справу братські школи, інтелектуали Києво-Могилянської академії. Саме Києво-Могилянська академія була центром науки й культури всієї Європи, а це свідчить про високий рівень освіти в Україні.

І.Огієнко писав, що "17 ст. стало золотим віком нашого письменства. Ті, що відвідували Україну у давні часи, дивувалися нашим землякам, їх обізнаності з різних наук, зокрема риторики, філософії, логіки".

Сьогодні, на межі двох тисячоліть, рівень освіти - це світовий рівень країни. Освіта в сучасних умовах є тим ресурсом, якому належить вплинути на розвиток суспільства у всіх напрямках: економічному, культурному, політичному. Кожен член нашої держави на різних етапах навчання має змогу отримати й необхідну мовну освіту, яка відповідає потребам і рівню розвитку держави, адже сформувати національно-мовну особистість неможливо без оволодіння нею літературними нормами рідної мови (наприклад: на фонетичному рівні - нормативної постановки наголосу; на лексичному рівні - доцільне використання в мовленні власне українських слів (гребувати, причілок, майорить, бовваніє, швець, мереживо, очерет, криниця, блакитний); на граматичному - багатство граматичних та синтаксичних конструкцій).

Таким чином, сформувати духовно багату особистість неможливо без оволодіння мовою, як засобом спілкування, мислення, пізнання, самоствердження у суспільному житті. У зв'язку з цим особливо актуальною є проблема виховання мовної особистості, яка б сама стала

частиною, результатом духовного відродження України, її культури, оскільки мова, її унормовані особливості є необхідною складовою частиною культури.

Соціальний аспект є вагомим для формування мовної особистості, бо він пов'язаний з суспільними функціями в українській державі виникненням та розвитком української мови, оскільки цей процес тісно поєднаний із розвитком суспільства, а мова обслуговує людей як соціальних осіб.

Розвиток мови відображається повною мірою в шедеврах української класичної літератури, авторами яких є відомі корифеї красномовства: І.Котляревський, Т.Шевченко, І.Нечуй-Левицький, І.Франко, Л.Українка. Б.Грінченко. Вони своєю творчістю відстоювали оригінальність і неповторність нашої мови.

Розквіт української мови прослідковується й у творчості сучасних поетів та прозаїків: О.Гончара, Л.Костенко, В.Симоненка, Д.Павличка, Б.Олійника та ін.

І. К.Білодід, досліджуючи питання розвитку мови в суспільстві, писав: "Як бачимо, піклування про правильні шляхи розвитку літературних мов, правильне, науково обгрунтоване розуміння цих шляхів є справою науки, і суспільної практики, і прогресивних письменників, критиків, що вболівають за долю цього величезного інструменту людського спілкування".

Не лише глибоконаціональна тематика творів українських письменників і поетів спонукає до оволодіння мовою, а й сама багата палітра художнього слова, його виражальні можливості.

Великий вплив на розвиток мовної особистості має авторитет української мови на міжнародній арені. Сьогодні вона звучить в ООН, ЮНЕСКО, в Союзі європейських країн. Її визнало понад 120 країн світу. Визнання української мови на міжнародній арені сприяє підвищенню її соціальної ваги в суспільстві.

На престиж української мови в державі також впливають такі фактори:

- проголошення України самостійною державою;
- визнання української мови державною;
- прийняття ряду важливих документів про мову, а саме - Конституції України, де визнається життєдайність і цінність української мови та мов інших народів, що живуть в Україні (Завдяки цьому важливому документу в державі створюються реальні умови для поліпшення функціонування її в суспільстві). Масове вивчення української мови пояснюється не лише важливими соціально-політичними змінами в Україні (що самі по собі призвели до зрушень у свідомості людини), а й бажанням самих українців пізнати свою історію, культуру свого народу, його звичаї, традиції, побут. Однією з причин є, без сумніву, й жага до знань, до вивчення мови свого народу.

Політичні зміни в Україні викликали зміни й у статусі української мови в суспільстві, що спонукає учених і вчителів-практиків до пошуку нових методів навчання, нових програм та підручників з української мови.

Основними факторами, що сприяють подоланню всіх труднощів у навчанні української мови, а також пробудження інтересу до неї є:

- проголошення незалежності України;
- зрушення свідомості учнів у зв'язку з політичними змінами в Україні;
- укладання на міжнародному рівні нових економічних угод, спрямованих на розвиток України, зростання престижу нашої держави й авторитету її мови;
- поліфункціональність та багатство виражальних засобів української мови, що й дає їй можливість повністю забезпечити мовні потреби нового українського суспільства.

З іншого боку, обмеженість мовного середовища в окремих регіонах України заважає формувати мовну особистість.

Отже, українська мова набуває важливої соціальної ваги в наш час, оскільки, оволодівши нею, люди прилучаються до джерел багатой духовності,

здобувають можливість розвивати творчі здібності в усіх сферах культурно-освітнього життя, дістають гарантію реалізувати права й свободи в межах української держави, на всіх виборних, державних, виробничих посадах. Взагалі, мова людини - це своєрідний лакмусовий папірець, який виявляє рівень її загальної культури, освіченості, внутрішньої інтелігентності. Плекання високої культури мови - свідчення нашої любові й прив'язаності до рідного слова, поваги до свого народу. Кожна нація повинна берегти й розвивати свою мову як унікальний феномен своєї культури, а стан мови, її здоров'я й визначається рівнем мовної культури суспільства на певному етапі його життя.

Потреби сучасної молодшої держави вимагають радикального поліпшення мовної підготовки школярів. Це спонукає методистів до пошуку ефективніших методів навчання української мови, створення нових підручників та навчальних) посібників з рідної мови.

Велика роль у формуванні національно-мовної особистості належить не тільки ланці освіти, а й громадським організаціям, засобам масової інформації, адже розуміння всіма українцями, і в першу чергу підростаючим поколінням, потреби досконалого володіння рідною мовою, значно розширить можливості її функціонування в державі: це створення нових теле- та радіо- передач

україномовних каналів про рідну мову, випуск у світ цікавої вітчизняної художньої літератури та перекладів світової класики українською мовою, громадські заходи (музичні фестивалі, творчі зустрічі та вечори), участь у яких без знання рідної мови стане нецікавою та неможливою.

Не менш важливу роль у розвитку і використанні української мови в Україні повинно мати державне законодавство. Від постанов та рішень / законодавчих органів країни залежить функціонування мови в державному, економічному, соціально-політичному житті. Законодавчі органи повинні забезпечити:

- охорону конституційних прав громадянам України у сфері освіти, вибору мови навчання в школах, оформлення ділової документації;
- виховання шанобливого ставлення громадян до національної мови та гідності людини, її культури, традицій.

Таким чином, формування національно-мовної особистості багато в чому залежить від соціальних умов. По-перше, тому що мова є суспільним явищем, існує не сама по собі, а в суспільстві і разом з суспільством; по-друге, особистість завжди залежна не тільки від мовного оточення: сім'ї, школи, засобів інформації, а й врешті - від ставлення до мови і всієї держави.

Робота над формуванням національно-мовної особистості в школах України неодмінно сприятиме розквіту духа й національної свідомості, що є дуже важливим фактором для існування українців як нації.

Лекція 3. Психолого-педагогічні та культурологічні передумови формування мовної особистості

План.

1. Психолого-педагогічні засади формування національно-мовної особистості молодшого школяра.
2. Культурологічний фактор у процесі формування національно-мовної особистості.

Література

1. Потебня А.А. Мысль и язык.-Одесса:Гос. изд-во Украины, 1922.
2. Огієнко І. Складня української мови.-Ч.І.-Вступ до вивчення складні /Друкарня О.О.Василіян у Жовкві.-1935.
3. Рубинштейн С.Я. Основы общей психологии.-Изд.29е.-М., 1946.
4. Синиця І.О. Психологія усного мовлення учнів 4-8 класів.- К.:Рад, школа, 1974.
5. Ушинський К.Д. Вибрані пед. твори.-К.:Рад школа, 1983.-Т.2.
6. Жинкин Н.И. Психологические основы развития речи // В защиту живого слова: Сб. Статей/Сост.В.Я.Коровина.-М.:Просвещение,1966.
7. Буслаев Ф.И. О преподавании отечественного языка..- Л.: Учпедгиз, 1941
8. Бердяев Н.А. Воля к жизни и воля к культуре /Философская социологическая мысль. -1989. -№11.-С.78-89.
9. Срезневский И.И. Мьыли об истории русского языка и других словянских наречий.-Изд-е 2-е, перераб. -М.,1887.
10. Сухомлинський В.О. Вибр. тв. У 5 Т. -К., 1977. -Т.3.

1. Психолого-педагогічні засади формування національно-мовної особистості молодшого школяра.

Мова й мовлення постають у нерозривній єдності. Мова - це сукупність доволіно відтворюваних загальноприйнятих у межах суспільства звукових знаків для об'єктивно існуючих явищ і понять, а також загальноприйнятих правил їх комбінування в процесі вираження думок . Мовлення ж - це функціонування мови в процесах вираження й обміну думок, в актах сприймання та розуміння під час слухання або читання, в актах говоріння й писання, конкретна форма існування мови як особливого виду суспільної діяльності.

Мовлення є необхідною умовою людського мислення, тобто процесу відображення дійсності в поняттях. Думка не може виникнути та існувати поза мисленням. Людина мислить у мовних формах, а реалізує своє мислення у формі мовлення.

Мова і мислення тісно пов'язані між собою, оскільки через мову людина розвивається, пізнає навколишній світ, спілкується. Ввесь універсальний комплекс дій людини формується на психологічній основі. На взаємозв'язок мови й мислення вказував відомий німецький мовознавець В.В. Гумбольдт. Він започаткував напрям дослідження, який розробляв питання зв'язку мови з мисленням людини, її внутрішнім світом та культурними цінностями. Саме В.В.Гумбольдт вперше сконцентрував увагу на особистості як носієві та творцеві мовної картини світу .

У 20-му столітті проблема співвідношення мови та мислення цікавила різних вчених. Так, О.О.Потебня писав:"...граматична форма є елементом значення слова і є одночасно і його речовим значенням. Речове і формальне значення слова складають один акт думки". І.Огієнко також дотримувався психологічних поглядів на мову,

підкреслюючи її зв'язок з мисленням. Мова, на його думку, то "вияв людського духу, що поза мисленням не існує..."

На взаємозв'язок мови й мислення вказував й С.Л. Рубінштейн: "Мова є базою мислення. Без неї абстраговане мислення неможливе. У людини із сформованим мовним мисленням фактично будь-яке мислення здійснюється на мовній базі». Отже, без психологічного аналізу немислиме й розкриття мовленнєвого процесу та й самої мови також.

Психологічною платформою проблеми формування національно-мовної особистості є нове трактування Л.С.Виготським мовлення як особливого виду діяльності людини. Мова, будучи засобом спілкування й відображення дійсності у свідомості людини, використовується як засіб спілкування між людьми, й у цій своїй комунікативній функції вона й сама є особливим видом інтелектуальної, мовної діяльності. Тобто, мовлення розглядається як процес породження й сприйняття висловлювання, як специфічний вид мовленнєвої діяльності, який забезпечує спілкування. Л.С.Виготський у мовній одиниці вбачав одиницю психології, оскільки мовна одиниця виконує функцію навчання, діючи і тим самим розвиваючи.

Таким чином, мовлення як психологічний процес і є предметом психології. Розуміння мови (мовлення) як діяльності має велике значення, оскільки воно дуже близьке завданням навчання мови в школі та формування мовної особистості учня. З метою розуміння мови й пояснення її функціонування потрібно досконало знати природу особистості, яка вивчає мову, її світ.

Розвиток мислення людини забезпечує розуміння навчального матеріалу, зокрема з мови, забезпечує пізнання суті окремих мовних явищ, які потім синтезуються. Навчання мови базується на інтелектуальному розвитку учня і одночасно є рушійною силою цього процесу. Тому в формуванні мовної

особистості особливе значення має єдність мови й мислення. У мові відбувається розумова діяльність людини, й це повною мірою відображується не лише на світовідчутті особистості, а й на світосприйманні, світоуявленні, світовідтворенні.

Навчання мови в школі з метою формування національно-мовної особистості обов'язково повинно проводитися з урахуванням психологічних особливостей дітей. Саме цю ідею намагалися реалізувати у нових програмах з мови провідні вчені-методисти: О.М.Біляєв, М.С.Вашуленко, Л.М.Симоненкова, Л.В.Скуратівський, Г.Т.Шерехова ті ін.

Методика викладання мови у сучасній школі базується на розвитку певних психічних здібностей: спостереження, уваги, пам'яті, без яких не може відбуватися діалектика свідомості будь-якої людини.

Психологія мовлення учнів середньої ланки освіти була предметом дослідження І.О.Синиці. Вчений досліджував лексичний склад мовлення, оскільки вважав, що саме лексика здатна створювати й створює зміст мовлення. "Цінність лексики як критерію мовлення, крім її кількісного складу, підвищується в міру збільшення точності й доречності вживання кожного слова, ознайомлення з найширшим діапазоном його значень і можливих сфер використання".¹

Психічна здібність особистості - **увага** - за словами К.Д.Ушинського, є дверима душі учнів (їх свідомості), і треба навчати дітей тримати ці двері відкритими для того, що сприймається. Увага проявляється у спрямованості та зосередженості на певний об'єкт. Спрямованість думки виявляється в тому, що певний об'єкт привертає слух, зір, думку, а інші залишаються поза нею. Зосередженість - це відверненість від усього того, що не має відношення до об'єкта, на який спрямовується увага. Щоб зберегти увагу, потрібно, на думку М.Ф.Добриніна, "прагнути, щоб інтерес мети переходив в інтерес самого процесу діяльності, щоб цей процес приносив задоволення, щоб він був пов'язаний з почуттям і творчою діяльністю людини".

Велике значення для навчання мови й формування мовної особистості має розвиток **пам'яті**. Пам'ять - це комплекс процесів накопичення вражень і досвіду для наступного використання їх. У психології розрізняють пам'ять короткотривалу й довготривалу. Поняття довготривалої пам'яті ввів М.І.Жинкін. Він вважав, що "саме за допомогою довготривалої пам'яті легше зрозуміти формування лексики в мозку людини".

Отже, під час добору мовного матеріалу й вибору шляхів подачі його на уроках потрібно враховувати, що надійному довготривалому запам'ятовуванню сприяють вправи з опорою на різні види відчуттів: слухові, зорові, рухомоторні.

Важливою якістю мовної особистості є **мовне чуття** (інтуїція) - специфічна психологічна здатність людини, яка є не тільки природженою. Мовне чуття формується під впливом середовища ще в той ранній період, коли дитина тільки-но починає говорити. З віком, ця здатність відчувати слово, мову продовжує розвиватись і завдяки школі може досягнути досить високого рівня.

На розвиток в учнів чуття мови вказували багато вчених-лінгвістів, педагогів, зокрема Ф.І.Буслаєв, К.Д.Ушинський. Так, Ф.І.Буслаєв писав, що "методика викладання мови повинна бути генетичною, будуватися на перспективному розвитку у дитини природженого дару слова".

К.Д.Ушинський вбачав одне із першочергових завдань навчання в тому, щоб "розвивати ту духовну й природжену здатність, яку називають даром слова.

Розвинені психологічні здібності: багате мовлення, сконцентрована увага, добра довготривала пам'ять, мовне чуття (дар слова) - запорука успішного оволодіння мовою; учні запам'ятовуватимуть поняття, з яких складатиметься думка, а думка втілюватиметься в слово, школярі відбиратимуть потрібні одиниці мовної системи й використовуватимуть їх з урахуванням змісту мовлення, ситуації спілкування. Тобто, психологічні здібності - основа комунікативних вмінь.

Комунікація, спілкування є важливим чинником розвитку людини, показником її інтелекту. О.О.Бодальов писав: " Без спілкування не може відбуватися повноцінний розвиток людини як особистості і суб'єкта діяльності, як індивідуальності".

Особливий внесок у розвиток психології спілкування зробив Б.Г. Ананьєв. На його думку, спілкування має значний вплив на розвиток психіки людини, оскільки саме через спілкування людина виходить на зв'язок з іншими людьми, саме мова допомагає формувати предметну уяву про навколишній світ і людину, їх гармонійне єднання. Б.Г. Ананьєв неодноразово підкреслював, що, будучи обов'язковим компонентом праці, спілкування є умовою, без якої неможливе пізнання людьми дійсності, формування в них емоційного відгуку на неї. " Спілкування,- пише вчений,- таке ж соціальне , як і індивідуальне, у важливому засобі спілкування - мові , індивідуальним механізмом якого є мовлення".

Отже, спілкування забезпечує життєдіяльність мовлення людини, саме під час спілкування можна визначити мовний розвиток індивіда (кількісний запас слів, якісний склад активного та пасивного словника, запас фразеологізмів і різноманітність та складність граматичних конструкцій, володіння засобами виразності. Всі ці компоненти й створюють враження про мовну особистість.

Тому формування національно-мовної особистості відбувається на психолого-педагогічній основі, оскільки за допомогою психологічних здібностей і завдяки їх розвитку в школі, зокрема під час навчання мови, розвивається головна здатність мовної особистості - здатність до комунікативних дій, здатність до спілкування.

Нехтування індивідуальними відмінностями учнів призводить до виникнення труднощів у виконанні навчальних завдань з метою формування національно-мовної особистості.

2. Культурологічний фактор у процесі формування національно-мовної особистості.

Цей фактор є не менш вагомим, ніж психолого-педагогічний.

Культура нації - важливий чинник життєздатності народу. Це система національно-специфічного відображення і сприйняття навколишнього світу, котра складається і проявляється у процесі діяльності носіїв певного етносу і впливає із специфічної людської здатності до навчання. Через культуру збагачується не лише світ цінностей і людської духовності, від культурного рівня значною мірою залежить і цивілізований поступ у будь-якій духовній сфері діяльності. Відзеркалюючи досвід народу, культура здатна продукувати власні світоглядні орієнтири й ставати потужним каталізатором на шляху утвердження національної спільноти як самостійного суб'єкта історії. Народ, що втрачає свою культуру, перестає існувати як самостійний етнос, позбавляється повноцінного історичного досвіду.

Сьогодні культура й українська мова як один із головних складників існування української нації виявилися об'єднаними в царині духовних цінностей. Без знання державної мови не можна будувати державу, по-справжньому пізнати свій народ, його культуру й духовність, оскільки всі особливості життя народу знаходять відбиття у мові цього народу. Не випадково мову споконвіків вважають активним чинником національної культури. О.О. Потебня підкреслював тісний зв'язок між культурою і мовою народу. Мова формує й передає людські думки. Вчений зазначав, що "мова є акумулятором, інтегратором культури".

Відродження й розвиток національної духовності немислимі без мови, яка в наш час потребує глибокого вивчення широкими колами мовців. Таким чином, постає питання про нові методи вивчення мови на основі невмирущих скарбів національної культури. Цим зумовлена актуалізація культурологічної лінії на всіх етапах навчання під час вивчення рідної мови в школі, адже такий підхід сприятиме вихованню мовної особистості в Україні. Культура

завжди була й залишається важливим джерелом знань не лише для українського, а й для всіх народів світу.

Відомі зарубіжні та вітчизняні мовознавці, В.В.Гумбольдт, Ф.І.Буслаєв, О.О.Потебня, І.А.Огієнко, А.О.Білецький, розглядали мову як відображення культури. І дійсно, мова, будучи універсальним засобом передачі інформації про природу та про всі сторони життя людини й людського суспільства, а також про себе саму, в своєму словниковому складі є відображенням культури суспільства людей, які нею розмовляють.

Як виразник культури мова стає предметом тієї науки, яку тепер прийнято називати **культурологією**, - науки про людську культуру в найширшому розумінні цього слова.

Культурологія є важливим фактором, що сприяє інтенсифікації навчального процесу. Про величезну роль культурологічної інформації під час навчання мови свідчать різні фахівці.

Так, М.П.Алексеев писав: " Тільки ті могли досягнути у свій час дійсно світового значення і отримати універсальне розповсюдження, які могли служити і служили рупором передової культури, інструментом, за допомогою якого ті, що вивчали її, або оволоділи нею люди, залучались до цієї культури, черпали силу із її духовних багатств ".

Отже, культура - це велика суспільна сила, без якої не можна жити, оскільки саме вона є тим невичерпним джерелом, яке й сприяє інтелектуальному та духовному розвиткові. Мова ж є засобом культурного розвитку особистості. Знайомлячись з історією мови, дізнаємось про перші літописи Київської Русі -неперевершені шедеври світової культури минулого, а самобуття писемність І.Вишенського, Г.Сковороди стає матеріалом для пізнання не лише світу української мови ХУІ-ХУІІІ століть, а й оригінальної культури народу цього періоду, його державності.

Відомо, що кожний етнос наділений власним неповторним світовідчуттям і світорозумінням, втіленим у мові. А, отже, кожен твір літератури чи мистецтва відображає своєрідне національне бачення світу, свій характер світосприймання й оцінки цінностей. Це пояснюється тим, що мова - це феноменальне явище, яке є не лише витвором історії народу, а й суб'єктом історії. Завдяки мові можна побачити багатства історії народу. Мова - ідеологічний чинник культури, що виявляється у нормативності, адекватності, естетичності. Культура мови кожного індивіда тісно пов'язана з естетичністю, за допомогою якої реалізуються естетичні уподобання того, хто говорить.

Цікавим і неоціненним здобутком нашого народу є писемні документи українською мовою про демократичну самоорганізацію України. Прикладом можуть бути документи про діяльність релігійно-культурних братств ХУІ-ХУІІ ст., Запорізької Січі, Гетьманщини. Знання цих мовних джерел відкриває таємниці мудрих демократичних традицій українського самоврядування й судочинства в козацько-гетьманські часи.

Мова є джерелом культурного збагачення, саме через неї людина сприймає необхідну інформацію про національну духовність українського народу, кращими зразками якої є невмирущі історичні пам'ятки, художні твори.

Оскільки кожний етнос наділений власним світовідчуттям та світорозумінням, втіленим у мові, то твори художньої літератури певного періоду розвитку держави відображають своєрідне національне бачення світу, свій характер світосприймання й оцінки цінностей. Вони являють собою неоціненний виховний матеріал. М.Бердяєв, аналізуючи творчість П.Д.Юркевича, узагальнив думку філософа про навчання мови на основі кращих зразків класичних творів: "... щоб в учнях виховати ідеал культури, залучити їх до національних здобутків, до коріння народу,- вказував П.Д.Юркевич,- їх потрібно виховувати не на поточній белетристиці, а на

словесному матеріалі тої епохи, коли мова розвивалася як орган особистого мислення, як особлива, багата незалежним змістом природа, тобто на винаходах безособистісного народного генія, а також на творах класичних письменників, які відображають цей матеріал". Тому навчальні зразки з мови включають уривки з найкращих творів літератури багатьох українських класиків: І.Котляревського, Т.Шевченка, І.Франка, М.Коцюбинського, П.Мирного, М.Старицького, Л.Українки, В.Стефаника та ін. Неповторність мови, її самобутність, що й виявляють для себе школярі, простежується у прозових та поетичних доробках й сучасних корифеїв літературного мистецтва: В.Стуса, І.Світличного, Л.Костенко, В.Симоненка, В.Шевчука, І.Драча, Ю.Мушкетика, Б.Олійника, Д.Павличка тощо.

Чинні навчальні матеріали з мови містять уривки з найкращих творів як вищезазначених класиків, так й інших майстрів слова з метою духовного збагачення учнів, формування їх, як національно-мовної особистості.

Мова прозаїків, поетів, політичних діячів нашої держави є взірцем вислову найпотаємніших думок та почуттів нашого народу, й не випадково І.Срезневський ще на початку XIX ст. сподівався, що українська мова все ж повинна стати літературною, оскільки "... мова Хмельницького, Пушкаря, Дорошенка, Палія, Кочубея, Апостола повинна передати потомству славу цих великих людей України".

Важливим аспектом культурологічного виховання й впливу на особистість учнів є **гуманізація** навчального матеріалу з рідної мови. Слово **гуманізм** означає сукупність поглядів, що визначають високе суспільне покликання людини, її турботи про добробут, гідність, всебічний розвиток.

Гуманізація навчання - це орієнтація на людяність і духовні цінності у процесі розвитку особистості. Синонімічними до попереднього визначення будуть і такі: звернення людини до культурних цінностей, до внутрішнього світу особистості, формування ставлення до людини як до особистості.

Гуманізацію навчального процесу слід починати з усвідомлення унікальності особистого, яке дано людині в спадщину. Не зберігши

цього унікального, люди не зможуть вижити як нація. Українська мова, в першу чергу, є джерелом гуманізму й несе важливий виховний потенціал, який здатен формувати людину як мовну особистість.

Для цього на заняттях рідної мови потрібно прищеплювати учням етнічні смаки, розповідати про найкращі риси українського національного характеру, про чесноти українців, такі як доброзичливість, працелюбність, щирість, чуйність. Поряд з цим використовуємо на уроках культурологічний матеріал: відомості про розвиток української народності, про етнічний склад населення сучасної України, національну символіку. Необхідно загострювати увагу й пропонувати для аналізу, для ознайомлення зі сферою громадського життя та побуту українців, сімейно-родинними стосунками, народними знаннями й світоглядними уявленнями, святами й урочистостями, усною народною творчістю та фольклором.

Вдячним матеріалом стає й багатожанрова народна пісенна творчість, яка розвивалася в Україні ще задовго до прийняття Християнства в Київській Русі, адже мало кому відомо із сучасних школярів, що українська народна пісня "А ми просо сіяли, сіяли" znana була в Україні ще в 9-12 століттях". Взагалі любов до народної музики, пісні - найприродніше і найглибинніше духовне начало людського життя, адже кожна людина генетично несе в собі зачатки тої музичної свідомості, на якій у далекому минулому зросла могутня стихія музичного фольклору.

Підкреслюючи значення фольклору в становленні мовної особистості, В.О.Сухомлинський писав: "Мелодія і слово рідної пісні-це могутня виховна сила, яка розкриває перед дитиною народні ідеали і традиції".

Розвиток мовної особистості учнів значною мірою залежить і від того, наскільки глибоко вони розуміють і дотримуються морально-етичних

цінностей. Саме цій проблемі, а саме формуванню у дитини норм моральності велику увагу приділяв В.О.Сухомлинський: "Саме в молодшому віці, коли душа піддатлива до емоційних впливів, ми розкриваємо перед дітьми загальнолюдські норми моральності, вчимо їх азбуки моралі". Отже, на уроках української мови учні разом із вчителями мають розмірковувати й розв'язувати практичні моральні проблеми, що виникають перед людиною в житті, тобто, іншими словами, діти повинні засвоїти своєрідний моральний кодекс: як належить діяти в тій чи іншій ситуації; що саме слід вважати добром, а що злом; як ототожнювати свої почуття з почуттями інших людей; як віддавати свої сили на користь інших, не чекаючи нічого натомість; як бути чесними, правдивими, скромними, совісними, працьовитими, милосердними, поважати старших, турбуватися про батьків, не нищити природу тощо.

Важливим джерелом духовної сили мовної особистості є народознавчий матеріал, адже неможливо бути справжнім українцем, відроджувати свою державу, розбудовувати її без знань про звичаєвість свого народу, його обрядовість, краєзнавство та етнографію, народну й родинну етнопедагогіку.

Для сучасного школяра роль культурологічного аспекту є визначальною, оскільки сприяє швидкому засвоєнню мови, активному застосуванню її в різних галузях спілкування, а головне, - спонукає до творчого самовираження засобами рідного слова, до художнього зображення дійсності, що й є однією з головних ознак сформованої української національно-мовної особистості.

Таким чином, проблема становлення та розвитку національно-мовної особистості привертала й продовжує привертати увагу вчених як лінгвістів, так і методистів впродовж усього ХХ століття. Посилений інтерес до феномену "національно-мовна особистість" пов'язаний з політичними змінами в суспільстві, що сприяють духовному та національному відродженню держави.

На формування національно-мовної особистості впливають багато чинників:

1. Соціолінгвістичні, виявом яких є те, що:

- а) мова є суспільним явищем, існує не сама по собі, а в суспільстві, мова розвивається разом із суспільством;
- б) для кожної мовної особистості суспільство є не лише середовищем. Людина - член суспільства й тісно пов'язана з ним у сферах спілкування та діяльності.

2. Психолого-педагогічних, оскільки:

- а) мова є найголовнішим показником стану психіки людини, дзеркалом особистого розвитку, мислення та сприймання;
- б) психологічний фактор лежить в основі формування мовної особистості, тому що весь універсальний комплекс дій людини, в першу чергу - навчання, формується на психологічній основі;
- в) за допомогою психічних здібностей (пам'яті, уваги, дару слова), їх розвиткові в школі під час навчання мови, розвивається головна здатність національно-мовної особистості - здатність до спілкування українською мовою.

3. Культурологічних: тому що національний тип мовної особистості виростає (й на це вказали ряд вчених: М.Д.Ушинський, В.О.Сухомлинський, М.Г.Стельмахович та ін.) на ідеях української філософії, народних традиціях, звичаях та обрядах, тобто, на культурному досвіді, здобутках народу, його морально-етичних цінностях, надбаних культурною еволюцією протягом тисячоліть, оскільки мова несе в собі історичну пам'ять поколінь.

Лекція 4. Формування національно-мовної особистості – один з основних напрямів навчально-виховної роботи в школі

План.

1. Українська мова як засіб формування національно-мовної особистості молодшого школяра.
2. Система роботи вчителя початкових класів з формування національно-мовної особистості молодших школярів.
3. Внутрішні та зовнішні фактори, що впливають на формування національно-мовної особистості молодшого школяра.

Література

1. Ушинський К.Д. Рідне слово//Твори: В 6 томах. -К.: Рад. школа, 1954.-Т. 5.
2. Огієнко І.І. Наука про рідномовні обов'язки: Рідномовний катехизис для вчителів, робітників пера, духовенства, адвокатів, учнів і широкого громадянства. Факс. вид. -К.: Обереги, 1994.
3. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: В 5 томах. - К.: Рад. школа, 1977. - Т. 3.
4. Єрмоленко С.Я., Мацько Л.І. Навчально-виховна концепція вивчення української державної мови //Дивослово. - 1994. - № 7.
5. Потебня О.О. Язык и народность /Потебня А.А. Мысль и язык.-К.:Синто.-1993.

1. Українська мова як засіб формування мовної особистості

Складний і багатогранний процес відродження національної культури висуває особливі вимоги до вивчення української мови в школі. Нині не

виникає сумнівів щодо державотворчого статусу української мови, її ролі й місця в структурі мовної освіти та життєвої необхідності досконалого володіння нею всіма громадянами України незалежно від національності. Державна мова, поряд із рідною, покликана розв'язувати проблеми освіти, розвитку й виховання підлітків.

Формування мотивації навчання державною мовою є важливим чинником успішного вирішення завдань гуманітарної освіти, спрямованої на загальне піднесення духовності, виховання української ментальності, любові до рідної мови, що інтегрує в собі розум і естетику нації, відстояні у віках народні звичаї, традиції, моральні цінності, і з'єднує сучасне народу з його минулим і прийдешнім.

Важливу роль мови в соціальному, економічному, політичному, науково-технічному, культурологічному та інших сферах суспільного буття народу відзначали видатні вітчизняні й зарубіжні мовознавці, педагоги, письменники - Ф. де Сосюр, І.Білодід, О.Потебня, В.Виноградов, В.Костомаров, В.Касевич, Л.Щерба, І.Огієнко, К.Ушинський, С.Русова, В.Сухомлинський, Тарас Шевченко, І.Франко, Леся Українка, Панас Мирний, М.Коцюбинський, В.Винниченко, Борис Антоненко-Давидович.

У формуванні світогляду учнів, зазначав К.Ушинський, навчання рідної мови має особливе значення. "Рідне слово є саме тим духовним одягом, у який повинне одягтися всяке знання, щоб стати справжньою власністю людської свідомості".¹ Вводячи дитину в світ народної мови, вчитель уводить її "у світ народної думки, народного почуття, народного життя, у сферу народного духу",² і "чим глибше ввійшли ми в мову народу, тим глибше ввійшли в його характер".³

І.Огієнко, як і К.Ушинський, вважав мову найкращим вихователем, оскільки завдяки їй формується коріння духовного світу дитини. Коли ж свою мову підмінити іншою, проходить відчуження від всього рідного, і це має шкідливий вплив на виховання учнів.⁴

Вивчення мови - це та площина, з якої починається пізнання світу, свого народу, його духовності. Звідси бере початок національно-патріотичне, моральне та й взагалі будь-яке інше виховання.

Рідною мовою прийнято вважати мову своєї нації, мову предків, яка пов'язує людину з її народом, з попередніми поколіннями, їх духовними надбаннями. Рівень розвитку рідної мови відображає рівень духовного розвитку нації.

Надаючи мові особливої ваги в формуванні національної свідомості учнів, І.Огієнко пише: "Мова - це наша національна ознака, в мові - наша культура, ступінь нашої свідомості. Мова - це форма нашого життя, життя культурного й національного. Мова- душа кожної національності, її святощі, її найцінніший скарб... Звичайно, не сама по собі мова, а мова як певний орган культури, традиції. В мові - наша стара й нова культура, ознака нашого національного визнання" .

Жодне суспільство, на якому б рівні розвитку воно не знаходилося, не може існувати без мови. Це стосується всіх народів, усіх шарів і прошарків суспільства і кожної окремої людини. Доля кожного етносу органічно переплетена з долею його мови.

Предметом Огієнкового зацікавлення й дослідження є не тільки мова сама по собі, а і її взаємозв'язки з психічним життям людини і народу. Мова розповідає вченому про дух української нації в його розвитку протягом прожитих нею століть. Значення мови в житті народу виражається такими основними положеннями:

- мова - це душа народу, найголовніша передумова його існування як нації; гине мова - гине народ, оскільки без мови народ ніколи не зможе стати свідомою і повноцінною нацією;
- мова - це найпотужніший двигун національної культури, найважливіша підвалина, на якій духовно зростає нація, це сила культури, ^культура - це сила народу;

- настійною потребою свідомої людини, її національним обов'язком, честю і гідністю є досконале знання літературної мови;
- єдність народу забезпечує єдина літературна мова, єдина термінологія, єдина вимова, єдиний правопис.

Характерною рисою мовознавчої творчості І.Огієнка було дотримання педагогічного принципу «простоти та ясності», який ґрунтується на психологічному розрізненні способів мислення. «Є два способи думати - спосіб народний, популярний, і спосіб інтелігентський, доступний не для багатьох», - зазначає вчений. - Інтелігентський спосіб думати обмежує коло тих, хто здатний усвідомити написане, й цим перешкоджає розвиткові культури. Сам я належу до тих, хто не тільки кохається в популярному викладі, але й уважають його за корисніший від викладу чисто наукового, - зазначає І. Огієнко. -Завдання вченого - не тільки творити науку, але й уміти навчати її». Виходячи із згаданого принципу, кожний дослідник, який бере в руки перо, «мусить дбати, щоб у його писаннях запанував тільки народний спосіб думати, цебто спосіб простий і ясний». Марним є все, що написане, хоч і рідною мовою, та нерідним способом мислення. Його не розуміє читач, якому адресувалось викладене. Етнічні прикмети психології мислення виявляються, за висновком дослідника, у тому, що «кожна мова має свої власні способи сполучувати слова в речення, свою власну складню і свої втерті фразеологічні вирази».

За концепцією О.Потебні, мова як один із видів людської діяльності має три аспекти - загальнолюдський, національний (племінний) та індивідуальний. Але з внутрішнього боку, як зазначав учений, усі знаки мови мають властивості племінні, а не загальнолюдські. Так, національна картина світу українців відтворена у питомих лексико-фразеологічних, словотворчих, морфологічних і синтаксичних засобах української мови.

Одним з найвищих виявів самоутвердження нації є державний статус мови, який законодавчо забезпечує її функціонування в усіх без винятку сферах суспільного життя.

Державність української мови має бути реалізована в галузі народної освіти, діяльності державних та адміністративних органів, у сфері виробництва, науки і техніки, культури і мистецтва, транспорту, засобів масової інформації тощо. Українська мова сприяє консолідації суспільства, взаємопорозу-мінню в ньому й забезпечує його ефективне функціонування.

На її основі й через неї формується національна самосвідомість, виробляються моральні та етичні засади співжиття людей. Володіння нею великою мірою впливає на стан суспільства і його духовний та матеріальний прогрес.

Причетність до свого народу, відчуття єдності індивідуума і загалу народу повинно виховуватися на відчутті високої культури мови. Аналіз лінгводидактичної спадщини з проблеми навчання рідної мови (К.Ушинського, І.Огієнка, С.Русової, В.Сухомлинського та ін.) переконує, що навчання мови - нелегка справа, оскільки це не просто передача знань, практичних умінь і навичок, а, за висловом В.Сухомлинського, "це передусім виховання. Виховання розуму, формування думки, копітке різьблення й ліплення найтонших рис духовного обличчя людини" }

Людина, яка не розуміє значення рідної мови, віддаляє себе від культурно-історичного досвіду і досягнень свого народу, його культурно-духовних надбань.

Мова існує у свідомості членів суспільства, реалізується в процесах мовлення і "консервується" в результаті цього мовлення (у сказаному, написаному). Тому доля мови залежить від кожного з мовців.

Українська мова, як державна, і нині належно не функціонує в Україні. Не скрізь роз'яснюється необхідність вивчення та застосування української мови. Недооцінюються її великі виражальні можливості, надбані українським народом за сотні минулих літ.

Факти байдужого ставлення до вивчення української мови можна пояснити конкретними суспільно-політичними умовами. По-перше, національне збайдужіння має витоки ще з часів жорстокої політики Петра I та Олександра

II, спрямованої на цілковите знищення української мови, на усунення її з усіх сфер громадського і культурного життя. У тридцяті роки на Україні підступною виявилася політика "українізації", у період якої відбувалося моральне й фізичне винищення української еліти, масове виселення українського хлібороба-куркуля до Сибіру, вимирання від страшного голодомору. По-третє, у 60-ті роки розгортається політика тотальної русифікації в галузі освіти, в результаті якої українську мову було вилучено з діловодства, середніх спеціальних і вищих навчальних закладів. В академіях, університетах, інститутах, музеях, в усіх установах панувала російська мова. Все українське лежало десь глибоко в архівах. Натомість накладалося ідеологічне "табу" на вивчення об'єктивних фактів історії, на впровадження звичаїв і обрядів. На кращих представників української інтелігенції навішувалися ярлики "буржуазні націоналісти". З пантеону української літератури вилучалися твори тих письменників, які відверто захищали віру, мову, звичаї й традиції нашого народу. Навіть класиків української літератури: Тараса Шевченка, І.Франка, Лесю Українку, М.Коцюбинського та інших - можна було читати тільки такими, якими підносила імперсько-тоталітарна цензура.

Історія свідчить, що національна еліта твориться освітою, національною мовою і духом. Через це у процесі повернення до своєї віри, мови, звичаїв, традицій, культури, історії учителям доводиться не просто навчати мови, вивчати літературу, історію, народознавство і т.ін., а й формувати національну свідомість юних громадян незалежної України.

Наукові пооложення, сформульовані у працях мовознавців (С.П.Бевзенко, А.О.Грищенко, В.В.Німчук, К.Г.Городецька, С.І.Дороршенко, М.П.Кочерган, П.С.Дудик, Л.І.Мацько, О.С.Мельничук, В.М.Русанівський, Н.І.Тоцька, М.Я.Плющ, О.О.Потебня, М.М.Шанський, І.П.Ющук); дидактів (А.М.Алексюк, В.І.Бондар, Ю.К.Бабанський, Л.В.Занков, І.Я.Лернер, М.І.Махмутов); психологів (Д.М.Богоявленський, Г.С.Костюк, О.О.Леонт'єв,

Н.О.Менчинська, І.О.Синиця); методистів (С.Х.Чавдаров, О.М.Біляєв, М.С.Вашуленко, С.І.Дорошенко, В.І.Масальський, І.С.Олійник, М.І.Пентиліук, Л.М.Паламар, Г.В.Онкович, О.В.Текучов, Л.П.Федоренко, Є.М.Дмитровський та ін.), сприяли стабілізації теорії і практики основних розділів мовознавства і розвитку методики навчання шкільного курсу мови.

Цілком закономірно, що з часу отримання незалежності Україною у ряді гуманітарних дисциплін, у тому числі й вивченні української мови, намітилась тенденція перегляду багатьох непорушних у минулому постулатів. Навчання рідної мови має бути зорієнтоване на "формування мовної особистості, яка забезпечує розширення функцій державної мови, творення україномовного середовища в усіх сферах суспільного життя, природне бажання повернутися в своєму щоденному побутовому спілкуванні до перерваних традицій, до відродження традиційної народної культури у спілкуванні".

Нині українська мова в школі виконує дві основні дидактичні функції: є *об'єктом пізнання і засобом оволодіння* іншими предметами.

З урахуванням цього головними завданнями на сучасному етапі реформування навчання української мови є:

- 1) забезпечити володіння нормами української літературної мови, дотримання вимог культури усного й писемного мовлення, навичок комунікативно виправданого користування засобами мови в різних життєвих ситуаціях;
- 2) поглибити знання учнів з усіх розділів науки про мову на лінгвокраїнознавчих засадах;
- 3) виробити вміння сприймати мову як мистецьке явище, що має етичну й естетичну цінність, ознайомлювати зі словниковим багатством, своєрідністю звукової та інтонаційної системи, словотворчими властивостями, особливостями граматичної будови, художньо-зображальними засобами мови;

- 4) сформувати уміння й навички використання мовних знань на практиці, виробити досконалі орфографічні та пунктуаційні навички;
- 5) навчити пізнавати за словами й граматичними формами національне світосприйняття, ментальність українського народу;
- 6) виховати повагу й любов до літературної мови, потребу в постійному духовному самозбагаченні через неї.

Ефективна реалізація цих завдань неможлива без оновлення й удосконалення змісту мовної освіти, методів, форм організації навчально-виховного процесу, без належного методичного забезпечення. Українська мова в гімназії повинна стати дієвим засобом розвитку освіти і культури, формування свідомих громадян України з державним мисленням; реалізувати невичерпні можливості розумового виховання, розвитку пізнавальних та мовотворчих здібностей особистості.

2. Система роботи вчителя початкових класів з формування національно-мовної особистості молодших школярів.

Систему роботи над формуванням учнів початкових класів як національно-мовної особистості у процесі вивчення розділів курсу української мови необхідно будувати з урахуванням вікових особливостей школярів. Навчання необхідно будувати головним чином так, щоб учень ставав активним учасником процесу пізнання, оскільки активна позиція школяра має великий вплив на глибину проникнення в сутність того, що вивчається.

В основу розробленої системи роботи має бути закладене постійне використання на уроках дидактичного матеріалу культурологічного характеру про побут народу, фольклорні надбання, про чуйність та доброзичливість, милосердя, тобто добираються такі тексти, які б забезпечили національно-мовне виховання школярів.

У процесі роботи треба розв'язати такі завдання:

1. Сприяти підвищенню вимовної культури.
2. Збагатити мовлення учнів національно-маркованими одиницями та притаманними гарному українському мовленню граматичними конструкціями.
3. Формувати вміння шукати найкращий спосіб висловлення думки.
4. Організовувати комунікативну діяльність школярів з метою їх мовного вдосконалення: використовувати в мовленні власне українську лексику, доречно вживати слова у реченнях, уникати русизмів.
5. Виховувати в учнів любов та повагу до української мови як неоціненного надбання українського народу на основі широкого використання на уроках дидактичного матеріалу культурологічно-історичного та морально-естетичного спрямування.
6. Розвивати комунікативні здібності, сприяти засвоєнню мови учнями як засобу спілкування.

За тлумачним словником української мови "Система - це порядок, зумовлений правильним, планомірним розташуванням та взаємним зв'язком частин чого-небудь" .

Сучасна педагогіка послуговується словом система в кількох значеннях. По-перше, коли йдеться про систематизацію знань учнів. У процесі такої діяльності школярі оволодівають прийомами систематизації матеріалу, групуючи факти, визначаючи зв'язки між поняттями, розглядаючи певний об'єкт з різних точок зору. Це сприяє логічному мисленню, допомагає дітям оволодіти системою понять конкретної науки.

По-друге, під системою розуміється систематичність у навчанні, яка разом із послідовністю розглядається в дидактиці як один із основних її принципів. Він передбачає порядок розміщення матеріалу, який забезпечує розуміння мовних фактів та явищ у їх взаємозв'язках і цілісній системі.

Отже, систематичність у навчанні - необхідна умова засвоєння учнями навчального предмета. Але систематизація знань, принцип систематичності в навчанні і система навчання - поняття не тотожні.

Система як методичне поняття має свої ознаки.

1. Система навчання складається з багатьох елементів. Це, з одного боку факти, явища, поняття, що становлять зміст предмета, те, чого навчають; з іншого боку, це методи і прийоми навчання, тобто, як навчають. Ці елементи в решті-решт визначаються завданнями навчання.

2. Елементи системи навчання, як і будь-якої системи, повинні бути зв'язані між собою і становити єдине ціле.

Умовами, необхідними для взаємозв'язку вищезазначених елементів, прийнято вважати підпорядкованість їх реалізації конкретних принципів і завдань, взаємообумовленість елементів, визначення основних елементів

Беручи до уваги всю систему навчання української мови, слід визначити в ній місце системи роботи над формуванням учнів як національно-мовної особистості.

Відповідно до принципів, цілей і завдань навчання, вона є провідною системою, системою вищого порядку (вивчення української мови в школі спрямоване на формування національно-мовної особистості), яка включає роботу з усіх напрямків, враховуючи певну послідовність та тривалість (у межах кожного уроку) роботи над їх основними прийомами.

Аналіз психолого-педагогічної літератури, досвіду роботи вчителів з проблеми формування національно-мовної особистості, а також рівня мовного розвитку учнів засвідчив, що підвищити якість засвоєння теоретичних та практичних знань учнями з мови, розвинути їх духовний потенціал не можна, застосовуючи тільки певний "універсальний" метод чи прийом навчання. Система національно-мовного виховання української особистості будується на основі досить повного використання педагогічних та психологічних стимуляторів активної діяльності учнів.

3. Внутрішні та зовнішні фактори, що впливають на формування національно-мовної особистості молодшого школяра.

Ефективність застосування та результативність запропонованої системи роботи багато в чому залежить від ряду як внутрішніх, так і зовнішніх факторів, які впливають на особистість:

Внутрішні фактори:

- мотивація навчання;
- самостійна робота учнів.

Зовнішні фактори:

- стимулювання з боку вчителя;
- стимулювання з боку батьків;
- стимулювання з боку держави.

Розглянемо детальніше, як впливають перераховані фактори на розвиток учня як національно-мовної особистості.

Внутрішні фактори :

Мотивація

На думку психологів, педагогів, одним із рушійних внутрішніх стимулів навчання є мотиви, зокрема інтерес до предмета, що вивчається, взаємозв'язок його з майбутньою професією, практичне застосування умінь і навичок.

Наявність чіткої мотивації у формуванні національно-мовної особистості - це передумова успішної роботи. Неабияку роль у цьому процесі відіграє соціальний фактор: визнання української мови державною, розширення сфер її функціонування, вихід мови на світовий рівень у спілкуванні з іншими державами, оскільки все це зумовлює інтерес учнів до історичного та культурного минулого своєї держави, учні прагнуть збагнути надбання предків, і насамперед, ті моменти, які пов'язані з виникненням й розвитком української мови. Тому робота над формуванням національно-мовної

особистості неодмінно повинна базуватися "на усвідомленні учнями всієї значущості мови в житті суспільства, на усвідомленні її краси та мелодійності, багатстві, що представляється невичерпною синонімічністю її лексичних та граматичних одиниць.

Все це повинно спонукати школярів до засвоєння лінгвістичної теорії, і в першу чергу тих її частин, які відображають специфіку української мови, з метою реалізації набутих знань у комунікативній діяльності.

Самостійна робота учнів

Проблема формування національно-мовної особистості тісно пов'язана з проблемою вихованням у школярів любові до слова, книги, мови, оскільки учень, в якого такі якості розвинені добре, швидше активізує в пам'яті необхідні лексичні одиниці, у нього, як правило, багате мовлення, досить об'ємний (відповідно до віку дитини) пасивний словник. Такі учні не задовольняються тільки тими знаннями, які їм дає школа, й це розвиває потребу в постійному читанні, спілкуванні, а отже, відбувається процес самоосвіти, пізнання фактів, явищ, збагачується мовлення учня, виробляються навички й правописні, оскільки читання сприяє виробленню зорової пам'яті. Книга - це першоджерело, звідки дитина поповнює як активний, так і пасивний словник. Зазвичай, самоосвіта - це робота невеликої кількості дітей, свідомих того, що це буде потрібно для подальшого навчання, для життя, повноцінного функціонування в суспільстві.

Допитливість, самостійність, гострий розум - всі ці якості формуються саме завдяки самостійній роботі.

Розвиток в учнів потреби мовленнєвого самовдосконалення, необхідності звертатися до книг та словників - основа ефективності формування їх як мовної особистості.

Зовнішні фактори:

Стимулювання з боку вчителя

Ефективне формування учнів як національно-мовної особистості багато в чому залежить від особистості вчителя. Завдання вчителя полягає не тільки в роботі над вдосконаленням орфоепічних норм, збагаченням мовлення учнів, розвитку їх комунікативних умінь, засвоєнням лінгвістичного матеріалу в цілому, а й у вмінні організувати навчальний процес так, щоб учні відчули при цьому подих народного, рідного слова, щоб атмосфера навчання сприяла наближенню дітей до скарбниці народного духу, щоб вони усвідомили кровний зв'язок із українцями, їх переживаннями, і разом з тим, відчули від цього задоволення, а не перевтому чи відразу, щоб психологічна та мовна атмосфери у класі були наближені до природних умов - реального життя та спілкування.

Учитель насамперед сам повинен проникнутись ідеєю національного відродження, вірити, що духовність народу - це запорука його подальшого існування, тобто словесник повинен бути патріотом своєї мови, крім того ще й виявляти це, постійно вдосконалюючи свою культуру та естетику мовлення, адже живе слово педагога було й залишається важливим елементом всієї системи національно-мовного виховання. Велике значення мають глибока й різнобічна ерудиція вчителя, його загальнолюдський та інтелектуальний потенціал, начитаність, широта інтересів.

Отже, перед педагогами стоїть завдання так організувати навчальний процес, щоб школярі відчули значущість рідної мови, а відтак й потребу, необхідність самостійної роботи над удосконаленням мовлення, збагачення його на основі національно-маркованих лексичних та граматичних одиниць, набули стійкі комунікативні навички.

Стимулювання з боку сім'ї

Власне, сім'ї як первинному осередку суспільства належить провідна роль у початковому формуванні рис, що визначають у майбутньому національну свідомість людини. З огляду на це, дуже важливо в процесі формування української мовної особистості обґрунтувати відповідь на питання: "Яка участь сім'ї у мовному вихованні дитини?"

Мовленнєва діяльність індивіда розпочинається в родині, саме вона й є тим середовищем, в якому створюються найголовніші штрихи мовного портрету дитини. Сім'я є найпершим і найголовнішим осередком, в якому юній особистості передаються соціальний досвід народу, духовна культура: багатство українського фольклору, факти історії нашої держави, національна ментальність. Тому самою природою суспільних відносин для сім'ї визначена роль "фундатора" в підготовці члена мовної спільноти.

Родина повинна стимулювати, а не перешкоджати вивченню й засвоєнню дитиною української мови. У ній має формуватися й панувати шанобливе ставлення до рідної мови, оскільки саме через мову сім'ї дитина формує своє національне світобачення, своє, за висловом, О.О.Потебні, "национальное мышление". Усвідомлення широким батьківським загалом важливості й необхідності спілкування з дітьми рідною мовою сприяє виробленню в дитини певного ставлення до цієї мови, пошани та любові до неї. У цьому й полягає пріоритетна роль сім'ї як вирішального фактора національно-мовного виховання.

Стимулювання з боку держави

Формування національно-мовної особистості школяра багато в чому залежить і від стимулювання до цього з боку держави. Насамперед, з метою забезпечення становлення сучасних школярів як повноцінних патріотів України держава покликана забезпечити українській мові сприятливі умови розвитку й функціонування. Основними заходами у цьому повинні стати:

- розвиток, підтримка й захист державної мови в Україні;
- утвердження української мови як основного засобу спілкування в Україні;
- розширення функцій і сфери застосування української мови;
- створити належний механізм пропаганди української мови у засобах масової інформації, сфері освіти, громадських організаціях, скрізь роз'яснювати

необхідність її вивчення та застосування, розширити мережу освітніх передач українською мовою на радіо та телебаченні.

Увага з боку держави до функціонування української мови в суспільстві неодмінно сприятиме мовному розвитку особистості учня, залучатиме молодь до рідного слова, як до слова української нації, основи її духовності та культури.

Лекція 5. Технологія формування національно-мовної особистості молодшого школяра.

План.

1. Загальнодидактичні та методичні принципи формування національно-мовної особистості.
2. Методи і прийоми формування національно-мовної особистості молодшого школяра
3. Етапи формування національно-мовної особистості молодшого школяра.
4. Педагогічні умови успішного формування національно-мовної особистості молодшого школяра.

Література.

1. Біляєв О.М., Скуратівський Л.В., Симоненкова Л.М., Шелехова Г.Т. Концепція навчання української мови в школах України // Дивослово. – 1996. - № 1. – С. 16-21.
2. Єрмоленко С., Мацько Л. Навчально-виховна концепція вивчення української (державної) мови // Початкова школа. – 1995. - №1. – С. 33-37.
3. Скуратівський Л.В. До лінгводидактики, зорієнтованої на формування духовної мовної особистості// Дивослово. – 1997. - № 9. – С. 52-53.
4. Стельмахович М.Г. Етнопедагогічні основи методики української мови // Українська мова та література в школі. - 1993. - № 5-6 .- С. 19-25.
5. Мельничайко В.Я. Творчі роботи на уроках української мови.- К.: Рад. ШК.-1984.-С.21 .

1. Загальнодидактичні та методичні принципи формування національно-мовної особистості.

Вважаємо за необхідне визначити загальнодидактичні **принципи**, які слід враховувати у процесі створення системи роботи над формуванням учнів початкових класів як національно-мовної особистості:

1.Науковість навчання і його доступність. Здійснення принципу науковості на уроках з метою мовного розвитку особистості забезпечує оволодіння учнями справді науковими знаннями, сприяє формуванню наукової картини світу, розвиває логічне мислення. Враховуємо й принцип доступності, згідно з яким навчання будується з врахування рівня підготовки й розвитку особистості учня, вікових й індивідуальних особливостей.

2.Систематичність навчання і послідовність. Засвоєння знань, розвиток відповідних умінь і навичок відбувається у певній системності, послідовності, у певному логічному зв'язку: наступне обов'язково повинно спиратися на попереднє і в свою чергу логічно визначати щабель у пізнавальній роботі.

3.Свідомість і активність учнів при керівній ролі вчителя. Учні обов'язково повинні розуміти мету навчання, свідомо сприймати й застосовувати набуті знання. Принцип свідомості тісно пов'язаний із принципом активності особистості, ініціативністю й самостійністю щодо навчання.

4. Наступність у навчанні є однією з обов'язкових умов розвитку мовної особистості школяра. Спираючись на цей принцип, учитель повинен організувати систематичну роботу над формуванням комунікативних здібностей учнів на більш високому рівні.

5. Зв'язок навчання з вихованням та з життям. Оволодівши досконало українською мовою (її усною та писемною формами), особистість не тільки

легко орієнтуватиметься у суспільстві, але й здатна буде передати нащадкам всі здобутки нації через слово рідної мови.

6. Принцип наочності. Використання різних видів наочності (записи на дошці, схеми, картини, підручник, технічні засоби) сприяє не тільки оволодінню абстрактними поняттями, але й встановленню зв'язку між абстрактним і конкретним, що необхідно під час вивчення особистістю мови.

Проте в основу роботи над формуванням національно-мовної особистості закладено основні принципи методики української мови, які розробив М.Г.Стельмахович. Головними серед них є принципи **народності, природовідповідності, культуропровідності, розвитку мовлення й мислення учнів.**

Принцип народності. Виконуючи цей принцип під час навчання мови, прищеплюємо учням любов до народного слова через широке використання всіх видів і жанрів українського фольклору (казок, оповідань, пісень, загадок тощо) і творів красного письменства, засвоєння учнівською молоддю народного мовленнєвого етикету, прилучення до збирання скарбів народної мудрості.

Принцип природовідповідності враховує багатогранну й цілісну природу особистості у всіх її можливих виявах - анатомічному, фізіологічному, мовно-інтелектуальному, психічному, віковому, генетичному й статевому. До уваги береться й природа самої мови в усьому її фонетичному, стилістичному й інтонаційному розмаїтті.

Принцип культуропровідності - суть його полягає в неухильному забезпеченні високої грамотності й культури усного та писемного мовлення особистості. Йдеться насамперед про дотримання лексичних, граматичних і стилістичних норм української літературної мови, а також правильної вимови звуків і вживання нормативних наголосів у словах.

Принцип розвитку мовлення й мислення учнів. Без системи творчих робіт з мови не можна стимулювати словесне самовдосконалення школярів.

2. Методи і прийоми формування національно-мовної особистості молодшого школяра.

Домінуюча роль під час процесу формування національно-мовної особистості відводиться відповідним **методам та прийомам** навчання, а саме: розповіді, бесіди, спостереження над мовою, уваги до мовлення, методу вправ, а також таких прийомів, як конструювання навчального матеріалу та його редагування.

Розповідь вчителя - один із провідних методів навчання. Розповідь виступає для учнів джерелом знань не тільки про заданий предмет розмови, але й про культуру звукового мовлення, вона є також першим взірцем для мовного наслідування. За допомогою розповіді уточнюється будь-яка мовна ситуація. Щоб організувати усне або письмове висловлювання, близьке до того, що існує в дійсності, вчитель уточнює мовну ситуацію, для якої воно призначено. Уточнення цілей певної мовної ситуації, її форми не тільки допомагає учням усвідомити її особливість, але й вчить їх говорити відповідно до обставин, враховувати ситуацію висловлювання, що дуже важливо для виховання культури мовної поведінки особистості.

Істотно збагачує мовлення школярів правильно проведена **бесіда**, яка вчить дітей мислити, обмінюватися думками. Особливо важливе значення для розвитку національно-мовної особистості має евристична бесіда, коли вчитель поставленими запитаннями спонукає учнів актуалізувати ті знання, спостереження, мовний досвід, який діти вже мають, і на основі відомого самостійно підійти до засвоєння нових понять, висновків, правил. Таким чином, правильно проведена бесіда сприяє мовному вдосконаленню учнів.

Ефективним щодо мовного розвитку дітей є **спостереження** над функціонуванням у мові художніх творів, що вивчаються на уроках літератури, специфічної для української мови лексики, а саме власне української, фразеологічних одиниць, а також до засобів, що створюють евфонію української мови, відрізняють її, підкреслюють красу та

привабливість. Робота над спостереженням мовних явищ сприяє розвитку мовного чуття, збагаченню активного та пасивного словників новими лексичними одиницями, граматичними конструкціями, активізує пізнавальну діяльність учнів.

Однією з умов національно-мовної особистості є культура мовлення. Тому необхідно навчити учнів бути уважними до свого мовлення та мовлення своїх товаришів, виділяти в ньому позитивне й недоліки. Робота, така проводиться на текстовому матеріалі. Тексти можна пропонувати різних стилів, що допомагає учням прослідкувати функції слів, їх доречне чи недоречне використання у певному випадку, зміну стильового та смислового навантаження. Велике значення тут має живе мовлення. В першу чергу це мовлення вчителя. Допоміжними можуть бути прозові та віршовані тексти, їх уривки, записані на магнітну стрічку, записи радіопередач, виступів людей різних професій.

Особливість роботи над формуванням національно-мовної особистості полягає в тому, що, наприклад, вироблення стійких орфоепічних, граматичних норм, засвоєння нових слів та словосполучень, розвиток комунікативних умінь потребує реалізації у відповідних навичках. Оволодіння ними і становить основу методу **вправ**. Вправи в дидактиці визначаються як планові організоване повторне виконання дії (розумової чи практичної) з метою оволодіння нею або підвищення її якості. З цього випливає, що вправи розраховані на організацію репродуктивної діяльності учнів, вони необхідні для вироблення стійких умінь та навичок на кожному етапі навчання мови.

У процесі формування національно-мовної особистості важливе значення має застосування на уроках такого методу, як **конструювання**, основне призначення якого - побудова учнями зв'язних висловлювань, та методу навчального **редагування**, суть якого полягає в тому, що учні, проаналізувавши вихідний мовний матеріал, вносять у нього певні зміни з урахуванням найрізноманітніших як суто мовних, так і позамовних факторів.

Вивчення спеціальної літератури, аналіз усних висловлювань та письмових робіт учнів, спостереження за мовленням школярів як на уроках, так і в позаурочний час дозволяють виділити основні вміння, якими вони повинні володіти з метою формування їх як національно-мовної особистості.

Основні лінгвістичні вміння:

- оволодіти культурою мови (з урахуванням фонетичних закономірностей);
- поповнити лексичний запас власне українськими словами, фразеологізмами;
- оволодіти граматичними нормами.

Основні комунікативні вміння:

- створювати тексти, багаті на засоби виразності української мови, національно-марковані одиниці;
- бути готовими до імпровізації мовлення відповідно до ситуації спілкування;
- вміти розрізняти елементи мовлення ділового, художнього, публіцистичного стилів як під час слухання готового тексту, так і в процесі продукування усного (письмового) висловлювання (феномен " національно-мовна особистість" тісно пов'язаний із функціональною стилістикою);
- бути готовими до монологічного виступу;
- уміти вступати у діалог та продовжувати його;
- переказувати прослуханий текст за самостійно складеним простим планом;
- редагувати текст;
- дотримуватися основних правил спілкування;

У межах всього циклу експериментально-дослідного навчання мови використовуємо до кожного уроку певний набір словникових, комунікативних вправ та ситуативних завдань. Найголовнішим орієнтиром у виборі системи навчально-тренувальних вправ та відповідних їм прийомів роботи, а також комунікативних мовленнєвих ситуацій став аналіз

особливостей учнівського мовлення, який був здійснений на констатуючому етапі дослідження.

В основу експериментально-дослідного навчання покладено дві основні системи вправ, за допомогою яких відбувається мовний розвиток з урахуванням національної специфіки мови. **Це словникові та творчі навчально-тренувальні вправи.**

Відповідно до цілей та завдань дослідження доцільно спиратися на таку класифікацію словникових вправ :

1. Пояснення значень слів.

Доцільними з метою мовного розвитку учнів, лексичного збагачення їх мовлення є такі вправи:

- 1) показ малюнка, фотокартки чи самого предмета;
- 2) пояснення за словником;
- 3) описові.

2. Аналіз лексичних засобів тексту.

Важливість вправ цього типу полягає в тому, що учні вчаться виділяти слово чи певний фразеологізм у тексті, визначати його стилістичне та емоційно-експресивне навантаження і в цілому оцінювати лексичне багатство тексту.

3. Складання словосполучень, речень, зв'язного тексту на основі нових слів.

Цей вид вправ сприяє вільному володінню системними об'єднаннями слів. В активний словник учнів вводиться раніше невідома їм лексика, активізуються окремі пласти словникового запасу. Основними ж видами вправ цього типу є такі:

- 1) складання зв'язного висловлювання, в основі якого лежить тематично об'єднана група слів;
- 2) добір слів, відповідно до мовної ситуації;
- 3) висловлювання на лінгвістичну тему, пов'язану з вивченням лексики чи інших розділів мови.

Застосовуємо у процесі дослідного навчання й **систему творчих навчально-тренувальних вправ**, розроблену В.Я.Мельничайком, якими має бути витворене "для оволодіння мовою в усіх її особливостях і виявах необхідне штучне мовне середовище". Система навчально-тренувальних вправ універсальна для кожного наступного етапу вивчення мови, починаючи від фонетики, й закінчуючи синтаксисом. У процес навчання широко включаються такі навчально-тренувальні вправи:

I. Зміна мовного матеріалу. 1. Доповнення мовними одиницями, що завершили структурну організацію матеріалу:

- а) введення елементів, необхідних для завершення слова;
- б) завершення речень на підставі семантичних і граматичних зв'язків.

2. Розширення мовних одиниць:

- а) поширення слова як структурного компонента речення;
- б) ускладнення речень;
- в) розширення зв'язних висловлювань

3. Згортання мовних одиниць:

- а) узагальнення змісту кількох елементів в одному ;
- б) пропуск другорядних, семантично менш важливих компонентів.

4.Заміна мовних одиниць.

5. Побудова мовних одиниць

- а) побудова слів;
- б) побудова словосполучень;
- в) побудова простих і складних речень, тексту.

II. Відтворення деформованого тексту

III. Навчальне редагування.

IV. Навчальний переклад.

Крім зазначених вище словникових та навчально-тренувальних вправ, на кожному етапові дослідного навчання доцільно широко використовувати **прийом створення комунікативних ситуацій** за темами відповідно до життєвих потреб учнів ("У книгарні", "Школа" і т. ін.), оскільки в основу

навчання має бути покладена систематична робота над виробленням комунікативних навичок учнів у процесі спілкування.

Наближення реальної й навчальної мовленнєвої діяльності знаходять своє втілення у створенні комунікативних ситуацій. Такий прийом сприяє розвитку діалогічного та монологічного мовлення школярів. Крім того, уроки рідної мови потребують тих чи інших життєвих вражень учнів. Це одна з умов успішного мовного розвитку. Проблемно-ситуативні завдання допомагають цілеспрямованіше реалізовувати при вивченні української мови виховуючу функцію навчання, формувати мовну особистість на основі морально-етичного та національно-культурного матеріалу.

Важливий елемент системи роботи - це проведення інтегрованих уроків (поєднання лінгвістичної та культурологічної теми) та уроків комунікації, на яких відпрацьовуються мовленнєві вміння на рівні усного мовлення.

Таким чином, в основу методики роботи над формуванням національно-мовної особистості закладається концепція, яка повною мірою розкриває структуру мовної особистості - від лексико-вербального рівня (слово) до мотиваційного (комунікативні здібності особистості).

Спираючись на надбання вчених щодо вибору на уроці оптимального матеріалу, а також враховуючи досвід роботи вчителів з організації навчання з метою формування національно-мовної особистості, зауважуємо, що під час вибору матеріалу до кожного конкретного наступного уроку необхідно враховувати:

- а) структуру та складність лінгвістичної теми;
- б) набуті учнями знання та комунікативні вміння, щоб на основі їх розвивати нові. (Так відбуватиметься процес формування мовної особистості від нижчого рівня до вищого);
- в) зв'язок попереднього матеріалу з наступним, оскільки актуалізуючи шляхом методу бесіди увагу та пам'ять учнів на тому, що цей матеріал уже

вивчався, вивільняється час на роботу в напрямі розвитку комунікативних умінь.

Процес формування національно-мовної особистості молодших школярів складний і довготривалий, оскільки мовлення постійно розвивається і вдосконалюється разом із тим, як розвивається людина.. Даний процес може тривати все життя, однак у школі закладаються основи його.

3. Етапи формування національно-мовної особистості молодшого школяра.

Етапи бажано виділяти для контролю за розвитком комунікативних навичок дітей, а також перевірки ефективності пропонованих прийомів з точки зору вдосконалення усного та писемного мовлення.

Етап I - На першому етапі формування національно-мовної особистості важливо було активізувати учнів на систематичну роботу на уроках з метою мовного вдосконалення, щоб діти прониклися необхідністю вивчати мову як засіб спілкування. Для тих, для кого українська мова є нерідною - перебороти нігілістичне ставлення до неї, показати школярам красу та неповторність української мови, закласти основу для розвитку поваги та любові до неї, налаштувати дітей на роботу над словом на уроках мови. Оскільки у процесі формування національно-мовної особистості велике значення має мовна та психологічна атмосфери, які панують на уроках, то на першому етапі велика роль, з метою зацікавлення учнів до предмету, відводиться особистості самого вчителя, його вмінню створити на уроках атмосферу, в якій би діти відчували подих української культури, що знаходить своє відображення і втілення в народному слові, щоб діти мали бажання вивчати мову й вдосконалювати мовні знання. На цьому ж етапі відбувається й сприйняття нових для учнів мовних засобів, лінгвістичних норм; ведеться систематична

робота над поясненням значень власне українських слів, фразеологізмів, діти складають тематичні словнички до культурологічних тем, в цей період мали на меті також привчати учнів до правильності мовлення та точності, виправляючи граматичні та стилістичні помилки, а також дбати про культуру мовлення, слідкувати за якістю свого мовлення.

Етап 2- У процесі другого етапу працюємо над виробленням умінь відтворювати мовні засоби, а також добирати мовний матеріал, необхідний для вираження певного змісту, редагувати деформований текст та доповнювати висловлювання.

Етап 3- у ході третього етапу формування національно-мовної особистості передбачає творче використання засвоєного мовного матеріалу як у процесі письмових робіт, так і усних висловлювань - монологів та діалогів.

До кожного етапу добираємо відповідні **прийоми**, опрацювання яких сприяє мовному розвитку особистості учня.

Зважаючи на специфіку процесу формування національно-мовної особистості (він складний і довготривалий), цілком логічно зауважити, що такий перелік прийомів до кожного етапу дослідження є умовним, деякі з них можуть використовуватися на кожному етапі, послідовність опрацювання зазначених прийомів може змінюватися.

У межах кожного етапу використовували як спільні для кожного етапу прийоми, так і відмінні прийоми роботи у напрямку формування національно-мовної особистості. Їх можна поділити на групи:

Спільні прийоми для кожного етапу роботи:

1. Пояснення лексичного значення слів та стійких словосполучень.
2. Побудова монологів та діалогів.
3. Складання словосполучень, речень, текстів.
4. Створення мовних моделей певних життєвих ситуацій.
5. Підбір слів до певної мовленнєвої ситуації.
6. Висловлювання на лінгвістичну тему, пов'язану з вивченням різних розділів мови.

7. Аналіз текстів.

Прийоми роботи, які відпрацьовувались на першому етапі:

1. Редагування речення.
3. Складання словосполучень, речень за першим словом.
4. Заміна у реченні мовних одиниць.

Прийоми роботи до другого етапу:

1. Створення власних висловлювань за фразеологізмами, поданим початком тексту, кінцем.
2. Редагування невеликих за обсягом текстів.
3. Заміна у реченнях, тексті мовних одиниць.
4. Поширення зв'язних висловлювань
5. Створення власних висловлювань за опорними словами.
6. Узагальнення змісту кількох елементів в одному.

Прийоми роботи до третього етапу:

1. Добір слів за темою.
2. Самостійне складання тексту на визначену тему.

4. Педагогічні умови успішного формування національно-мовної особистості молодшого школяра.

Головна стратегія під час навчання полягає в тому, щоб створити **умови**, які сприяють її ефективному впровадженню, а саме:

1. Засвоєння основних прийомів роботи над формуванням національно-мовної особистості молодшого школяра буде результативним, якщо проходитиме динамічно, як поступовий перехід від репродуктивного рівня засвоєння значень нових слів до творчого їх застосування.
2. Учні успішно оволодіють комплексом прийомів формування навичок усного монологічного та діалогічного мовлення (репрезентувати у мовленні

багатий і різноманітний лексичний матеріал, різні синтаксично-стилістичні моделі), якщо практично на кожному уроці вчитель буде використовувати певні завдання та вправи, які спонукатимуть до цього.

3. Формування національно-мовної особистості буде результативним, якщо відбуватиметься під керівництвом вчителя, який буде неухильно домагатися того, щоб мовні засоби (це стосується й вимови слів, побудови окремих фраз, випадків неправильної постановки наголосу, викорінення русизмів та діалектизмів), які є предметом розгляду, ввійшли до активного мовного фонду учнів, створюватиме передумови для точного висловлювання думки, акцентуватиме увагу на специфіці функціонального та емоційно-експресивного забарвлення кожної мовної одиниці, формуватиме вміння доречно використовувати ці особливості.

4. Мовлення учнів (маємо на увазі, насамперед, такі його якості, як багатство та комунікативна доцільність) покращаться, якщо школярі й самостійно будуть працювати над мовним матеріалом, вдосконалюючи набуті знання та активізуючи роботу пам'яті, розвиваючи тим самим мовне чуття..

Показниками результативності роботи будуть такі вміння учні:

- вживати в мовленні відповідно до ситуації спілкування власне українську лексику, стійкі неподільні словосполучення, будувати висловлювання відповідно до законів логічного мислення;
- вміти розгортати діалог, контролювати ситуацію спілкування, дотримуватися правил спілкування;
- редагувати текст з метою кращого вираження його змісту;
- дбати про власну культуру мовлення,
- створювати тексти, багаті на засоби виразності.